

4-6 2002 АРХІВИ УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

№ 4-6 (250) 2002

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

ЛИПЕНЬ–ГРУДЕНЬ

З М І С Т

До 150-річчя ЦДАК України

- Гісцова Л. З.* Київський центральний архів давніх актів (1917–1941) 5
Кеннеді Грімстед П. Доля Київського центрального архіву давніх актів у Другій світовій війні: потрійна трагедія – нищення, пограбування, пропаганди 46
Черкаська Н. О. До історії збірки “магнатських” фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921–1945) 77

До виходу в світ ювілейного числа “Архівів України”

- Часопис “Архіви України” очима його головних редакторів – О. Г. Мітюкова (1970–1988), Р. Я. Пирога (1998–2002) 120
Показчик матеріалів, видрукуваних у журналі “Архіви України” в 1996–2002 рр. 127

Актуальне інтерв’ю

- Післямова екс-керівника галузі. На запитання редакції відповідає доктор історичних наук, професор Р. Я. Пиріг 137

Статті та повідомлення

- Боряк Г. В.* Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів 141
Іванова О. А., Іваннікова М. К. Рукописна кирилична книга XVI–XVII ст.: основні принципи атрибуції 169
Журба О. І. Комплектування архівних зібрань і колекцій на Катеринославщині у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. 179

Теорія і практика архівної справи

- Бездрабко В. В.* Ретроспекція: З історії впровадження Єдиної схеми класифікації документної інформації в Державному архіві Львівської області (кінець 1950-х – початок 1970-х рр.) 189
Платонова Н. В. Сучасні методи репрезентації архівної інформації в Державному архіві МВС України 199

Огляди джерел і документальні нариси. Бібліографія

- Гаверилюк С. В.* Історичне пам’яткознавство Волині XIX – початку XX ст. (за документами Рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук) 207

У Міжнародній раді архівів

- “Архіви – серце суспільства”: нові ініціативи щорічного всесвітнього архівного форуму 218

Архівна справа за рубежем

Зарубіжні архівні часописи публікують 223

Документ без коментаря

Прагматичне використання архівних документів: архів “Приказа общественного призрения” – на службу його чиновникам 234

Вісті з наукових форумів

Боряк Т. Г. Проблеми джерелознавства та архівознавства на П'ятому міжнародному конгресі українців 235

Пошуки та знахідки в архівах

Білоус Н. О. Привілеї на вїтївство київським міщанам Черевчеям 239

Критика та бібліографія

Слободніченко А. А. Нові білоруські архівознавчі видання 243

Папакін А. Г. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. у сучасній польській історіографії 246

Глизь І. І. Корпусне археографічне видання про С. Подолинського 250

Валентина Сергіївна Коновалова 253

Яків Григорович Сенік 254

Відомості про авторів 255

Показчик матеріалів, видрукованих в “Архівах України” у 2002 році 257

*Виходить у світ за сприяння Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Г. В. БОРЯК (головний редактор), Л. М. ВАСЬКО (заступник головного редактора),
Л. А. ДУБРОВІНА, В. С. ЛОЗИЦЬКИЙ, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Г. В. ПАПАКІН,
Р. Я. ПИРИГ, В. А. СМОЛІЙ, П. С. СОХАНЬ, Д. В. ТАБАЧНИК, В. С. ШАНДРА,
М. А. ПРИТИКІНА (технічний редактор)

Художній редактор *Г. О. Сергєєв*. Оригінал-макет *І. П. Прокопенко*

Адреса редакції: 03680 МСП, Київ-110, вул. Солом'янська, 24. Тел. 277-45-22.

ДЦЗД НАФ 03680 МСП, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Archives>

Здано до набору 19.11.2002. Підписано до друку 06.02.2003. Формат паперу 70x108^{1/16}.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 22,75. Умовн. фарбо-відб. 23,17. Обл.-вид. арк. 21,91.
Наклад 300. Зам. 75.

“Архіви України”, № 4–6. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ № 5 від 07.09.93.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.

Засновники – Державний комітет архівів України,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
Національної Академії наук України

© Державний комітет архівів України, 2002

CONTENTS

The 150th Anniversary of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv

<i>Histsova, L. Z.</i> The Kyiv Central Archive of Early Acts (1917–1941)	5
<i>Kennedy Grimsted, P.</i> The fate of the Kyiv Central Archive of Early Acts in World War II: A triple tragedy of destruction, plunder, and propaganda	46
<i>Cherkas'ka, N. O.</i> Towards a history of the evolution of the collection of magnate repositories of the Kyiv Central Archive of Early Acts (1921–1943)	77

A Commemorative Issue of the Journal “Archives of Ukraine”

The journal “Archives of Ukraine” through the eyes of its Editors-In-Chief – O. H. Mitiukov (1970–1988), and Ruslan Pyrih (1998–2002)	120
“Archives of Ukraine” in 1996–2002: Index	127

A Candid Interview

An ex-chief executive’s epilogue. A question & answer session between the editorial staff and Prof. Ruslan Pyrih	137
--	-----

Articles

<i>Boriak, H. V.</i> On-line archival publications on the Internet: challenges facing information technology	141
<i>Ivanova, O. A., Ivannikova, M. K.</i> Cyrillic manuscripts of the XVI–XVII centuries: fundamental principles of attribution	169
<i>Zhurba, O. I.</i> The compiling of archival material and collections in the Katerynoslav region in the second half of the XVIII – first half of the XIX centuries	179

Archival Studies: Theory and Practice

<i>Bezdrabko, V. V.</i> A historic retrospective: The implementation of a Unified comprehensive classification scheme of documentary information in the Lviv Oblast State Archive (late 1950’s – early 1970’s)	189
<i>Platonova, N. V.</i> Current methods of displaying archival information in the State Archive of the Interior Ministry of Ukraine	199

Documentary Surveys. Bibliography

<i>Havryliuk, S. V.</i> The study of Volhynia’s historical monuments of the XIX – beginning of the XX centuries (based on documents of the Manuscript archive of the Institute of history of material culture of the Russian Academy of Sciences)	207
--	-----

In the International Council on Archives

“Archives at the Heart of the Community”: new initiatives of the annual world archival forum	218
--	-----

Archival Perspectives Abroad	
Foreign archival periodical publications	223
A Document Without Commentary	
The pragmatic utilization of archival documents: the archive of the Department of social welfare – for the use of its officials	234
News from Academic Forums	
<i>Boriak, T. H.</i> Challenges in source and archival studies at the Fifth international congress of Ukrainian studies	235
Research and Recent Archival Discoveries	
<i>Bilous, N. O.</i> Unknown privileges of the Kyivan magistrates	239
Reviews and Bibliography	
<i>Slobodnichenko, A. A.</i> New Belarusian archival publications	243
<i>Papakin, A. H.</i> The Ukrainian-Polish war of 1918–1919 in contemporary Polish historiography	246
<i>Hlyz', I. I.</i> New documentary collection about S. Podolyns'ky	250
Valentyna KONOVALOVA	253
Jakiv SENYK	254
Information about the Authors	255
“Archives of Ukraine” in 2002: Index	257

*The Editorial Board gratefully acknowledges the support
and publication subsidy provided by
The Ukrainian Studies Fund Inc., New York*

*The assistance of Illya Matthew Labunka
in preparing the English text
of the Contents is also appreciated*

“Archives of Ukraine” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Archives>

Н. О. ЧЕРКАСЬКА
ДО ІСТОРІЇ ЗБІРКИ
“МАГНАТСЬКИХ” ФОНДІВ
ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВУ ДАВНІХ АКТІВ У КИЄВІ
(1921–1945)*

До магнатських фондів центральних історичних архівів України належать документи з родових архівів тих представників аристократії польського походження, великих землевласників (стосовно XVI–XVIII ст. в історіографії на означення їх вживається термін магнати), котрі, починаючи з Люблінської унії, мали маєтності (придбані через шлюбні зв'язки з місцевими князями, куплені у місцевої шляхти або надані як королівщини) як у Правобережній і Лівобережній Україні, так і в Галичині (з часом деякі з маєтків перетворилися на родові) і посідали уряди на цій території – воєводи, каштеляни, старости тощо. На сьогодні магнатські фонди Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, містять родинно-майнові за характером документи, переважно XVIII–XIX ст., що походять в основному з Правобережної України. Проте багато з документів було знищено в революційні та пореволюційні роки й не менше загинуло за Другою світовою війною.

Родові архіви представників аристократії польського походження¹ до 1917 р. завжди перебували в сфері наукових зацікавлень як членів Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (Київської археографічної комісії), за ініціативою яких засновано 1852 р. Центральний архів давніх актів у Києві, так і членів різних наукових товариств. Проте використання документів з цих архівів (а тим паче вилучення стародавніх документів, що належали роду – грамот, королівських універсалів тощо) не завжди прихильно сприймалося власниками, незважаючи на офіційне звернення властей (відомо, наприклад, що князь Роман Станіслав Сангушко не дозволив 1852 р. члену Археографічної комісії професору М. Д. Іванишеву переглянути архів у Славуті, мотивуючи це бажанням опублікувати документи своїм коштом²). Інші магнати, навпаки, віддавали копіювати на потреби науки документи або дарували власні колекції документів і стародруків (Любомирський, Ходкевич, Яблоновський, Шодуар та ін.), якими поповнювалися колекції наукових товариств – чи то Імператорського російського військово-історичного товариства, чи то Київської археографічної комісії (що її вона передавала на зберігання до ЦАДА), або ж створювали на їх основі музеї (Шодуари).

Ситуація змінилася з початком воєнних дій і вибухом революції 1917 р. Лише князю Роману Даміану Сангушкові вдалося вивезти найціннішу частину Славутського архіву. Більшість власників змушена була кинути архіви напризволяще.

* Автор складає щиро подяку Л. З. Гісцовій, колишньому директорів ЦДІАК України, за підтримку та цінні поради.

Аби зберегти приватні архіви від нищення, Правління Університету св. Володимира, якому підпорядковувався Центральний архів давніх актів, дозволило директорів ЦАДА І. М. Каманіну зберігати приватні архіви в його приміщенні³.

Безпритульні архіви грабували селяни, червоноармійці або ж документи використовували як папір. Розуміння їх наукової цінності як джерела до історії Правобережної України настало пізніше⁴.

Виявлення магнатських архівів як напрям науково-збирацької діяльності

З утвердженням на території УСРР радянської влади і створенням її органів на місцях постало – разом з багатьма іншими – питання про долю документів, які залишилися у спадок від дореволюційних установ і органів влади, та долю не розграбованих остаточно приватних (особових, родинних, родових) архівів, що збереглися в колишніх панських маєтках. Багато з архівів і колекцій загинуло (розграбовано або утилізовано) у 1917–1921 рр., у перебігу національно-визвольних змагань українського народу і радянсько-польської війни⁵. Зазначимо, проте, що спроби врятувати архіви, здійсненні О. С. Грушевським, Д. І. Багалієм, М. Ф. Біляшівським, І. М. Каманіним, П. В. Клименком та іншими відомими вченими та архівістами, не завжди були марними⁶.

Наведені в статті відомості почерпнуто здебільшого з документів фондів Центрального архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), зокрема *ф. 14: Центральне архівне управління УСРР*⁷, *ф. 3847: Головний історичний архів імені В. Б. Антоновича, оп. 1*, та *ф. 3206: Рейхскомісаріат України, оп. 5*. Не використано за браком часу документи Державного архіву Київської області. На жаль, з архіву ЦАДА майже нічого не дійшло до наших днів. Збереглося почасти лише листування його з ЦАУ, плани та звіти, а також рештки діловодної документації.

Вже 20 квітня 1920 р. Раднарком УСРР видав “Тимчасове положення про архівну справу”, згідно з яким приватні зібрання, безпритульні архіви, в тому числі особового походження, оголошувалися “загальнонародною власністю”⁸. До 1922 р. архівні установи разом з бібліотеками та музеями перебували в системі Наркомату освіти (НКО) УСРР, що негативно вплинуло на науково-збирацьку діяльність з метою концентрації та обліку приватних архівів і колекцій на місцях. Музеї намагалися вберегти від нищення власні колекції, наприклад Волинський музей у Житомирі, основу якого склали зібрання родини *Шодуарів*, а також вилучені під час реквізицій інші приватні зібрання⁹. Через невизначеність завдань і брак коштів архівні установи зіткнулися з відмовою НКО передати з бібліотек і музеїв¹⁰ архівні документи, що надійшли з колишніх поміщицьких маєтків. Це призвело до розпорошення архівів особового походження. Така доля спіткала, наприклад, архіви *Шодуарів*, *Потоцьких*, *Строганових*, *Браницьких*, *Плятерів*, які зберігалися в 1920-х роках водночас у Волинському музеї та ВБУ (*Шодуари*)¹¹, ВБУ та ЦАДА (*Браницькі*), ВБУ, КЦІА та Вінницькому окрарху (*Потоцькі*, *Строганови*), ВБУ та КЦІА (*Плятери*); стосовно архіву Плятерів це актуально й зараз, зважа-

ючи на наявність матеріалів з Дубровицького родового архіву Плятерів як у НБУВ НАН України, так і в ЦДІАК України. Архів *Шодуарів* нині міститься в Житомирському обласному архіві, Житомирському обласному краєзнавчому музеї та НБУВ НАН України¹².

За постановою Малої Президії Раднаркому УСРР від 31 жовтня 1922 р. “Про охорону архівів” до Єдиного державного архівного фонду належали також *приватні зібрання*. Таким чином, до державних архівних установ мали передаватися архіви не тільки ліквідованих, а й діючих установ, а також архіви особового походження, зокрема документи актового, офіційно-юридичного, діловодного та довідкового характеру. Бібліотеки та музеї повинні були зберігати приватні колекції і книгозбірні, рукописні матеріали, що мали науково-культурне значення. Тому першорядним завданням було збирання Головним архівним управлінням Наркомату освіти УСРР (Головархом)¹³ даних про наявні архівні цінності на місцях.

У Правобережній Україні з травня 1922 р. функції управління архівною справою надавалися Київській філії Головного архівного управління Наркомату освіти УСРР¹⁴.

До 1922 р. в УСРР функціонувала Особлива Всеукраїнська архівна комісія¹⁵, метою якої, через нестачу паперу, була утилізація “непотрібних” архівних документів на потреби паперової промисловості. Вона доклала чимало зусиль для врятування архівів. Проте на місцях через свавілля з боку установ паперової промисловості траплялися випадки утилізації документів без узгодження з архівними органами. Значною мірою постраждали архіви різних установ кінця XIX – початку XX ст. З ліквідацією комісії це завдання було покладено на Головарх і місцеві архівні органи (губархи).

Не маючи на меті дослідження перших кроків радянської архівістики на території тодішньої Української СРР¹⁶, розглянемо історію надходження решток магнатських родових архівів до державних архівних установ і створення в них фондів особового походження.

Копітку роботу з концентрації та обліку вцілілих архівів на місцях провадили засновані при губвиконкомах губернські архівні управління (губархи), передусім започаткований інститут уповноважених губернських архівних управлінь, що забезпечували збереженість документів. До обов’язків губархів належали облік, упорядкування, охорона архівних документів, видача установам і приватним особам довідок. На території Правобережної України 1922 року були засновані Київський, Подільський, Волинський губархи, що підпорядковувалися до січня 1923 р. Київській філії Головарху.

У травні 1922 року в Києві засновано Центральний історичний архів (КЦІА; з 1923 р. – імені В. Б. Антоновича), який очолив В. В. Міяковський, перед тим – завідуючий Київським губархом¹⁷. У КЦІА з часом були сконцентровані документи з архівів як дореволюційних, так і ліквідованих на той час радянських установ, а також рештки родових та особових архівів, у тому числі представників аристократії польського походження, вилучені новою владою у місцевого населення. У березні

1922 р. Головарх попередив В. В. Міяковського про передачу з Вінниці до ВУАН архівних матеріалів, “серед яких документи XVI–XVIII ст. і архіви *Строганових, Щербатових, Потоцьких*”. Головарх прохав передати їх до Київської філії для зберігання в Київському Центральному історичному архіві¹⁸. Проте через нестачу коштів перевезли документи лише наступного року.

На початку діяльності КЦІА складався з чотирьох відділів. До нього на правах відділу був приєднаний Центральний архів давніх актів (ЦАДА) з В. О. Романовським на чолі (раніше архів функціонував при Всеукраїнській академії наук, а від 14 червня 1922 р. переведений до Головарху)¹⁹. З фондів ЦАДА у КЦІА створено відділ давніх актових книг, і саме сюди був відправлений архів *Браницьких*, який тільки-но надійшов з Білої Церкви.

1923 року київський Центральний архів давніх актів діяв як самостійна одиниця в системі ВУАН. За звітом 1923 р. архівісти ЦАДА розібрали понад 20 тис. актів архіву *Браницьких*, що містив матеріали XVIII–XIX ст., а почасти й XVI–XVII ст.²⁰

До компетенції ЦАДА відносилися архівні матеріали до кінця XVIII ст. Серед них, крім актових книг, фондів адміністративних і судових установ Києва і Київщини – колекції документів, що надійшли від наукових товариств і окремих осіб.

Пізніші за часом створення документи згідно з Положенням про центральні архіви зберігалися в київському та харківському Центральних історичних архівах, губернських архівах, започаткованих при губархах²¹.

У січні 1923 р. Головне архівне управління Наркомату освіти УСРР перетворилося на Українське центральне архівне управління (Укрцентр-архів)²² і перейшло до відання ВУЦВК. З підпорядкуванням центральних архівів ВУЦВК докорінно змінилася ситуація з обліком архівів. Архіви особового походження згідно з новою структурою зберігалися в центральних історичних архівах у Харкові (столиці УСРР) та Києві. ЦАДА остаточно підпорядковано Укрцентрархіву з 1 жовтня 1924 р.

Приватні архіви, що надійшли до Києва на початку 1920-х, були врятовані внаслідок науково-збирацької діяльності губернських архівних органів. Вони перебували на збереженні в ЦАДА і КЦІА (спочатку в загальноісторичному відділі, а згодом – у відділі приватних архівів), а також у відділі рукописів ВБУ.

Страхітливі умови праці архівних установ, бібліотек, музеїв у пореволюційні роки – голод, розруха, відсутність кваліфікованих кадрів, постійно зростаюча заборгованість із зарплатні, невлаштовані сховища для документів, плінність кадрів – негативно впливали на результати діяльності цих установ. Не вистачало коштів на перевезення вцілілих архівів до сховищ.

Отже, в перші пореволюційні роки основною метою науково-збирацької діяльності було рятування безпритульних архівів, у тому числі особового походження. На початковому етапі йшлося про розмежування завдань щодо концентрації таких архівних матеріалів між новоствореними державними архівними установами, бібліотеками та музеями, хоча

на практиці це не завжди здійснювалося. Через лихоліття питання про забезпечення належних умов зберігання архівних документів у цей період не порушувалося.

Діяльність Центрального архівного управління УСРР та підпорядкованих йому архівів з виявлення, концентрації та обліку магнатських родових архівів

В історії розшуку та концентрації документів з родових архівів аристократії польського походження, що володіла маєтностями в Україні, можна умовно вирізнити *два етапи*, спричинені як зовнішніми політичними чинниками (закінчення радянсько-польської війни), так і внутрішніми (“боротьба з класовим ворогом” і усвідомлення цінності архівів, кинутих напризволяще вигнанцями): 1-й етап – 1922–1924 рр. – централізований розшук таких документів згідно зі статтями Ризького мирного договору (1921)²³; 2-й етап – 1926–1930 рр. – централізований облік вцілілих приватних архівів у зв’язку із завершенням терміну вислання колишніх поміщиків з маєтків на території Української СРР²⁴ через усвідомлення наукового значення цих архівів як історичного джерела.

Важливим завданням, що його мав виконати Уряд УСРР стосовно Польщі згідно зі статтею XI (пп. 1, 4, 5, 6, 9) Ризького мирного договору 1921 р., був розшук і повернення польських архівів, зокрема *приватних архівів* (п. 1), конфіскованих та вивезених з території Польщі, та архівів установ, евакуйованих на українську територію в 1914–1917 рр. (пп. 4, 5, 6, 9)²⁵. Термін виконання запиту скінчився 1 вересня 1923 р. Так само мало статися, за умовами ст. VI Мирного та ст. II Додаткового Договору УСРР з Литовською Демократичною Республікою (1921), з архівами установ колишньої Ковненської губернії, вивезених з Литви, що на той час перебували у віданні урядових установ чи громадських організацій УСРР. Надані литовською стороною списки евакуйованих установ були надіслані Укрцентрархівом до губархів разом з таємним обіжником від 8 лютого 1923 р. за № 26. Як з’ясувалося, майже всі архіви литовських і польських установ були утилізовані. За звітом Київського губарху від 26 червня 1923 р., знайдено рештки лише одного з тих п’яти архівів установ, про котрі відомо було, що їх вивезли на територію Київської губернії²⁶.

Польський уряд прагнув відібрати примусовим порядком (*rewindykować*) належні йому, як він стверджував, міські, гродські та земські актові книги XVI–XVIII ст. з колишнього Волинського воєводства²⁷, що зберігалися в ЦАДА, а також рештки приватних архівів, що становили колекції ЦАДА та Археографічної комісії. У цьому польській делегації було відмовлено, мотивуючи неподільністю цілості збірки архіву.

Як уже зазначалося, Польща вимагала повернення (або сплати компенсації в разі знищення) евакуйованих на українську територію приватних зібрань, для чого надавалися зразки декларації, що їх заповнювали польські громадяни²⁸. Цьому присвячений таємний обіжник Укрцентрархіву від 3 травня 1923 р., розповсюджений на місцях.

Обставини спонукали Укрцентрархів вжити заходів щодо реєстрації, централізованого обліку та концентрації вцілілих архівів. За постановою

Київського губарху про обов'язкову реєстрацію всіх архівів і архівних матеріалів, для Києва ввели двотижневий термін реєстрації, а для Київщини – місячний²⁹. Результатом цієї акції (станом на жовтень 1923 р.) стало виявлення 200 архівів лише в Києві, а разом з Київщиною це число зросло до 600. Стан цих архівів був жалюгідним³⁰.

Із закінченням воєнних дій в Україні перед Укрцентрархівом постала проблема повернення тих архівних фондів, що їх було вивезено на територію тодішньої РСФРР³¹. Це стосувалося й родових архівів аристократії польського походження. За даними Київського губарху, 1916 р. згадуваний на початку статті князь Роман Даміан Сангушко відправив Славутський архів чи то до Нижнього Новгорода, чи то до Курська. Доля родового архіву *Сангушків* цікавила Укрцентрархів. У жовтні 1923 р. за звітом про відрядження В. О. Барвінського до Житомира³² Рада Укрцентрархіву пропонувала звернутися до Нижнього Новгорода з відповідним запитом³³. 1925 року Укрцентрархів порушив це питання перед Центрархівом РСФРР, з проханням з'ясувати долю архіву Сангушків у Курську. Але відшукати сліди родового архіву російським архівістам не вдалося, про що й сповістили Укрцентрархів³⁴. На той час найціннішу частину архіву вже вивезли (1923) до Польщі з Нижнього Новгорода, де документи перебували з 1915 р.³⁵ Як тепер з'ясувалося, вірогідну інформацію про склад та долю архіву Сангушків мав ще 1918 р. О. І. Баранович. Він доповідав, що "...старі документи з XII до 1/2 XVII в[іку] вивезені і перебувають в Нижньому Новгороді, за ним доглядач московсько-польське товариство". У Славуті лишилися архівні документи з половини XVII ст., "які приводяться в порядок"³⁶. Частина архіву Сангушка, "колишнього власника Черкас", перебувала в Славуті ще 1920 р. Черкаський окрарх 1925 р. цікавився долею "фамархіву" Сангушків через те, що в ньому зберігалися документи з історії Черкаського повіту до 1795 р. (понад 100 пуд.). 1925 року Укрцентрархів звернувся за довідкою до Шепетівського окрарху, на території якого був розташований родовий маєток Сангушків³⁷. На жаль, відповідь Шепетівського окрарху не виявлено. Очевидно, рештки родового архіву Сангушків загинули в Славуті на початку 1920-х років.

З погляду концентрації документів особового походження в ЦАДА, а також у КЦІА важливими були 1922–1924 рр. Саме тоді надійшли архіви та збірки таких магнатських родів, як *Браницькі*, *Сапєги* (з Білої Церкви), *Потоцькі*, *Грохольські* (з Вінниці), *Мнишки*, *Замойські*, *Оскерки* (з Волині та Поділля), *Жевуські* (з Старокостянтинова), *Плятери* з Дубровиці (у складі родинної збірки В. Головні) тощо. 1925 року у відділі приватних архівів КЦІА зберігалися "цінні матеріали з історії приватного господарства кінця XVIII і XIX вв. на Правобережній Україні"³⁸.

Питання про вилучення з музеїв і бібліотек матеріалів, що за характером мали перебувати на державному зберіганні в архівах, порушувалося час від часу. Інколи проблема вимагала негайного розв'язання через загрозу загибелі документів, як сталося з Вінницькою філією ВБУ 1923 р. У ЦДАВО України виявлено згаслий машинопис акта про передачу в квітні 1923 р. з Вінницької філії ВБУ до Києва *родинної збірки Потоцьких*. До Києва вантаж супроводжував директор філії В. О. Ота-

мановський³⁹. Проте через брак коштів не завжди вдавалося реалізувати перевезення до центральних державних архівних установ уже відібраних документів. Характерною є доля “архівних збірок великої історичної цінності”, що склалися з документів до історії кріпосницького господарства приватних архівів XVI–XVIII ст. з колекції Старокостянтинівського музею. Підготовлений для відправлення до КЦІА у вересні 1923 р. вантаж, за даними Київського губарху, становив 250 пуд. Йшлося про архіви *Жевуських*, власників Старокостянтинівського ключа, *Прушинських*⁴⁰, маршалків Старокостянтинівського повіту, а також стародруки XV–XVIII ст., архіви місцевої поліції, Старокостянтинівського духовного правління⁴¹. Проте з Києва приїхали за документами лише восени 1924 р. Більшість документів, залишених у музеї, загинула влітку 1924 р.

1925 року відбулася загальна адміністративно-територіальна реформа, що вплинула на структуру та завдання місцевих архівних органів. На території республіки було створено 41 округу замість 9 губерній. Відповідно діяли 40 округових управлінь і Головархів Молдавської АСРР. Ці зміни зафіксовані в постанові РНК УСРР (червень, 1925 р.). Паралельно з формуванням нових окрархів відбувалася заміна старих губархів окрархами. Окрархи⁴² мали провадити роботу з обліку, реєстрації та збереження документів місцевого значення. На них, зокрема, покладалося завдання по виявленню та концентрації архівів колишніх поміщиків. 1926 року було вирішено організувати крайові історичні архіви у великих містах – колишніх губерньських центрах – Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові з метою концентрації архівів ліквідованих установ. Передбачалося також зберігання в них, як і в центральних архівах, фондів особового походження⁴³.

Другий етап в історії розшуку та концентрації решток родових архівів, що зберігалися на території колишніх маєтків, розпочався 1926 р., коли Укрцентрархів, на виконання обіжника від 15. III. 1926 р. за № 434 про наявність поміщицьких фондів⁴⁴, звернувся до Украдгоспоб'єднання, Наукового сільськогосподарського комітету Наркомзему УСРР, Центрального статистичного управління УСРР з проханням надати (у разі наявності) друковані матеріали “про колишнє місцезнаходження поміщицьких землеволодінь” для виявлення та концентрації родових поміщицьких архівів “з огляду на велику історичну вагу” документів, що в них зберігалися⁴⁵. З цією ж метою згадане обіжне розпорядження Укрцентрархіву було надіслане до всіх округових архівів, які не забарилися з відповіддю.

Подекуди місцеві органи виступили з ініціативою зібрати по районах узагальнені дані про наявні колишні поміщицькі маєтки та долю архівів. Наводимо як приклад обіжник Вінницького округового виконкому до всіх райвиконкомів від 13. IV. 1926 р. (зі збереженням стилістики та правопису оригіналу), що відтворює майже повністю текст згадуваного вище обіжника ЦАУ від 15. III. 1926 р. за № 434 “До всіх окрархів і Головархіву АМСРР”.

“Серед архівних фондів кол[ишніх] установ і підприємств, що їх ліквідувала Жовтнева Революція, особливе місце займають поміщицькі архіви. В них переховувалися матеріали, що відбивають життя маєтку, як господарчої одиниці (економії),

а також іноді матеріяли, що стосуються до фамільного архіву власника маєтку. З огляду на важливе науково-історичне значіння цих архівів для вивчення історії великого землеволодіння й соціально-економічних відносин поміщиків і селянства, а також беручи на увагу, що значна їх кількість загинула, необхідно звернути серйозну увагу на виявлення й концентрацію згаданих архівів, які збереглися до цього часу”.

Для з'ясування долі поміщицького архіву пропонувалося звернутися з запитом:

“а) до радгоспу або сільськогосподарчого колективу, що утворилися на місці маєтку, б) якщо маєток знищено, – то до сільради, близько якої він знаходився, з тим щоб [по] можливості з'ясувати, чи не мається на руках місцевого населення архівних матеріялів згаданих маєтків”⁴⁶.

На Харківщині Ізюмський округовий виконком звернувся до районних виконкомів з такою відозвою:

“До всіх Рай[онних] в[иконавчих] к[омітетів]

Згідно постанови Уряду УСРР **1 вересня ц[ього] р[оку] кінчається термін виселення**⁴⁷ колишніх поміщиків, котрі при виїзді можуть залишити писані архівматеріяли і котри мають величезне історично-наукове значення. Округове архівне управління Секретаріату О[кругового] В[иконавчого] К[омітет]у, дбаючи про охорону та врятування от загибелі згаданих архматеріялів, пропонує Рай[онному] В[иконавчому] К[омітет]у дати відповідне розпорядження всім Сільрадам, щоби останні, при виїзді колишніх поміщиків, подбали про зібрання та охорону їх архматеріялів, і охороняти таки до перевезення до Окрарху.

Секретарь О[кругового] В[иконавчого] К[омітет]у *Касьяненко*.

Зав. Окрархуправління *Юргилевич*”⁴⁸.

За звітами окрархів на час їх створення в архівних сховищах лишалися рештки приватних архівів аристократії польського походження та кривних російських родів. Цінну інформацію для вивчення історії тогочасних фондів ЦАДА та КЦІА містять звіти окрархів, зокрема Вінницького від 25. III. 1926 р. та Білоцерківського від 3. IV. 1926 р. у відповідь на обіжник ЦАУ УСРР від 15. III. 1926 р.

1926 року Вінницький окрарх приступив до розгляду документів з Немирівського архіву графів Строганових та князів Щербатових, за обсягом – 20 в'язок. Були вирізненні “фотографічні картки, листи французькою мовою, плани”⁴⁹. Отож 25. III. 1926 р. з Вінницького окрарху повідомляли:

“**цілих** панських архівів у його сховищі не сконцентровано жодного. Найцінніший панський *архів колишніх князів Щербатових та [графів] Строганових* передано колишнім зав. губархом т. Александровичем (*до 1922 р.*)⁵⁰ до Київського архуправління”.

Йшлося про рештки *немирівського архіву Потоцьких*, оскільки згадані князі Щербатови та графи Строганови були споріднені з Потоцькими. Єдина донька Болеслава Потоцького (1805–1896), власника Немирова, взяла шлюб з Григорієм Строгановим, а їхня донька Марія Щербатова загинула 1920 р. в Немирові.

Далі у відповіді зазначалося, що під час опрацювання архівних матеріялів, сконцентрованих у сховищах, виявлено невизначену в документі кількість розрізнених справ, “які належать таким панам:

кн. Щербатовій,
граф. Грохольського,
Русановського,
Маньківського,
Куманівського⁵¹,
Ярошинського”.

Принагідно зауважимо, що 1941 р. “окремі справи” княгині Щербатової, графів Грохольського, Русановського (204 од. зб.) перебували на таємному зберіганні у Вінницькому міському архіві, лишаючись незарєстрованими⁵².

У вересні 1925 р. до Білоцерківського окрарху передано було 125 планів землеволодінь з архіву *Браницьких*, що зберігалися в місцевому Музеї старожитностей. У приймальному акті зазначалася цінність цих документів з огляду на загибель більшої частини архіву Браницьких 1920 р.⁵³ Йшлося також про бажаність передачі архівних матеріалів до Києва⁵⁴. Завідувач Білоцерківського окрарху З. ІV. 1926 р. сповіщав, що в нього “не сконцентровано ні одного архіву був[ших] поміщиків” (цитуюмо зі збереженням правопису та стилю – *Н. Ч.*):

“При цьому сповіщаємо, що в Білій Церкві був архів був[шого] поміщика графа Броніцького⁵⁵, якого частина зграбована з 1920 р. селянами та червоноармійцями, позаяк тоді як ушли поляці – з Б. Церкви[,] не було ніякої влади, а частина [архіву] залишилась, **яка в 1921 р. надіслана** до Київського історичного архіву⁵⁶ Уповноваженим Губархіва тов. Покосом”.

Згадані вище відповіді окрархів мали резолюцію М. А. Рубача, завідувача Укрцентрархіву: “До обліку”.

У Кременчуцькій окрузі “по маючимся відомостям” усі архівні матеріали “знищені в періоді громадянської війни у 1917 та 1918 роках”⁵⁷.

За звітами окрархів вимальовувалася невтішна картина щодо стану архівів особового походження. Більшість з них, як уже зазначалося, загинула під час Першої світової та радянсько-польської воєн і національно-визвольних змагань; ті з них, що вціліли тоді, загинули пізніше через неспроможність властей створити належні умови зберігання.

8 липня 1926 р. Укрцентрархів розіслав до КЦІА запит про наявність серед інших “фамільних⁵⁸, сімейних, вотчинних, економічних поміщицьких архівів”. Слід було надати відомості щодо їх обсягу та хронологічних меж.

У відповіді від 15 липня завідувач КЦІА В. В. Міяковський зазначав, що у відділі приватних архівів зберігалися “родинні, які почасти з’являються й економічними поміщицькими архівними фондами переважно польських родин з Правобережжя, а саме *Оскерків, Тарновських, Вишнівецьких, Замойських, Мнишків, Грохольських, Єленських, Собанських*, В. Шварца, І. Лучицького, Мердера, Джексона, Каменських, не рахуючи невияснених дрібних фондів”⁵⁹. Там же містився перевезений 1923 р. з Вінницької філії ВБУ архів *Потоцьких*.

Передбачалося продовжити виявлення та облік архівів колишніх поміщиків протягом 1927 р.⁶⁰ Ці матеріали здебільшого були цілком безпритульні, окремі їхні частини знаходилися на руках селян⁶¹.

Тривалий час велося листування Укрцентрархіву, Волинського округового архівного управління (окрарху) з дирекцією Волинського музею в Житомирі про вилучення та переведення до окрарху архіву *Шодуарів*. Проте за обіжником НКО УСРР від 4 грудня 1926 р.⁶² архівні матеріали могли передавати лише за узгодженням з Наркомосвітою⁶³. 1929 року архів Шодуарів містився вже у Волинському окрарху (“слід відмітити пристойний фонд Шодуарів, крупних дідичів Правобережної України. Він складається з листування, а головне з господарських книг і документів вотчинного господарства Шодуарів”). Тільки 1932 р. архів Шодуарів разом з родинними колекціями опинився у відділі рукописів ВБУ, де перебуває дотепер (НБУВ НАН України, Інститут рукопису, ф. 283)⁶⁴.

Історії дідичного господарства стосувався також архів “Высочайше учрежденной комиссии по делам и долгам графини Ржевусской”, що становив у Волинському окрарху 13, 5 лінійних метрів.

У Житомирі зберігалася й велика частина епістолярії Потоцьких (другої половини ХІХ – початку ХХ ст.) з архіву в Антонінах (колишнього Заславського повіту), що загинув у 1917–1921 рр.⁶⁵

Питання про переведення суто архівних матеріалів, у тому числі приватних збірок, як-от Фр. Прушинського⁶⁶, з Історичного музею ім. Т. Шевченка до КЦІА 1928 р. вирішувалося спеціально створеною паритетною комісією. Проте дирекція музею відмовилася виконувати її рішення⁶⁷.

Згідно з утвердженням 25 січня 1928 р. положенням ВУЦВК та РНК УСРР про ЦАУ УСРР (Укрцентрархів) і підлегли йому установи та місцеві органи *фамільні архіви* мали зберігатися в центральних і крайових історичних архівах. На відміну від постанови 1925 р.⁶⁸ тут зафіксовано статус ЦАДА як самостійної установи в системі ЦАУ УСРР⁶⁹.

У Харківському ЦІА за планом 1928 р.⁷⁰ перебували на зберіганні особові та родові фонди діячів науки і культури, представників аристократії як українського, російського, так і польського, литовського походження: *Вайсенгофа* (ХVІ–ХІХ ст., 6 картонних коробок)⁷¹, *Малиновського*⁷², Самборського (ХVІІІ–ХІХ ст.), Пасеків, Святополк-Мирського, Духівського, Лукашевичів, Крижановського, Ратькова, *Жежелевського* (ХV–ХХ ст.)⁷³, *Терлецького* (ХVІІІ–ХІХ ст.), Максимовича, Кондратьєвих (крєвні Строганових), Хрущова, Штакеншнейдера, *Сцибор-Мархоцького* (ХVІІІ–ХІХ ст.); з них жоден не був переданий згодом до ЦАДА⁷⁴. Передбачалося розібрати та скласти охоронні описи до 15 родових і особових фондів (фонд *Вайсенгофа* вже був описаний).

Одеський крайовий архів станом на червень 1927 р. містив такі родинні збірки: *Собанських* (1844–1865)⁷⁵; *Прушинського, графа* (1886–1917)⁷⁶; *Сцибор-Мархоцького* (1895–1907); *Потоцьких* (1907–1912); *Шеміотів* (1774–1918). Згадані родини мали маєтності в Правобережній Україні.

1929 року відбулася передача спеціально створеній комісії архівів установ колишньої Волинської губернії, що її територія за Ризьким договором відійшла до Польщі. На жаль, не всі справи, дотичні цієї проблеми, вдалося переглянути через перебування їх на реставрації⁷⁷. Тому не з'ясовано, якою мірою це стосувалося фондів особового походження.

Йшлося про архів губернської Казенної палати – метричні книги, карти, плани окремих маєтків Любомирських, Яблоновських та інших землевласників, розташованих на Волині⁷⁸. У переліку фондів, що надійшли з СРСР до Польщі у 1923–1930 рр. згідно з умовами Ризького договору, приватні архіви не згадуються⁷⁹.

Отже, протягом 1920-х років була завершена в основному діяльність з концентрації та централізованого обліку решток архівів представників аристократії польського походження. Велику роль у науково-збирацькій діяльності відіграли місцеві архівні органи, що виявляли приватні архіви не лише у населення, а й по музеях. Родові архіви походили переважно з Правобережної України. Вони містили також документи до історії Польщі, Білорусі, Литви, Латвії, що відклалися в родинних збірках. Спочатку, зважаючи на обсяг, склад і хронологічні межі документів з родових архівів (в основному XVI–XVIII ст.), а також за відсутності кваліфікованих кадрів, архівні фонди сконцентровані були в ЦАДА (*Браницькі, Сапєги, Любомирські*). З нагромадженням великого масиву таких документів постала проблема централізованого зберігання у спеціально створеному відділі приватних архівів у КЦІА, ХЦІА, губернських (з 1925 р. – округових) і крайових (з 1926 р.) архівах.

Магнатські фонди наприкінці 1920-х років виявлено в ЦАДА (*Браницькі, Сапєги, Любомирські*), КЦІА (*Потоцькі, Замойські, Мнишки, Оскерки, Жевуські* та деякі інші; з 1929 р. ці фонди увійшли до започаткованого польського відділу), ХЦІА (*Вайсенгофи, Жежелевські, Сцібор-Мархоцькі*), в Одеському крайовому архіві (*Потоцькі, Собанські, Прушинські, Сцібор-Мархоцькі*), відділі рукописів ВБУ в Києві (*Яблоновські, Плятери*), а також у Волинському (*Жевуські, Шодуари*) окрарху. У Черкаському, Шевченківському окрархах перебували на зберіганні документи, що стосувалися магнатських родів *Понятовських, Млодецьких, Ходкевичів*. Паралельно теоретично обґрунтовувалися методичні засади розбору та описування фондів особового походження. Документи з цих фондів впроваджувалися до наукового вжитку.

Теоретичні засади і практика описування магнатських фондів

Магнатські архіви Браницьких і Сапєг, що надійшли до ЦАДА протягом 1922–1923 рр., в історичному значенні не являли собою первісні зібрання. Але й у такому стані за якісним і кількісним складом вони не збереглися, оскільки ці документи штучно розчинилися в інших фондах (такий висновок напрошується, якщо порівняти первісну приблизну кількість документів з архіву Браницьких – близько 40 000 актів – і під час Другої світової війни – 10 000, див. *Додатки*).

Оскільки діловодну структуру магнатських архівів втрачено, постало питання про засади формування та описування фондів. Щодо архівів колишніх установ, то їхні діловодні частини подекуди збереглися, й це дозволяло відтворити історичну цілість архіву. По-іншому сталося з архівами особового походження. Слід зазначити, що для архівістів ЦАДА велике значення мали грамоти, універсали, що вціліли з часів перебу-

вання українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, їх вилучали з “рідних” архівів і долучали до існуючих колекцій ЦАДА. Подекуди, навпаки, до родових фондів (Любомирського, наприклад) приєднували документи з існуючих колекцій (ф. Колекція Серія Б), що містили родинні документи з магнатських архівів (див. *Додатки*).

Такий підхід побіжно засвідчує лист до Укрцентрархіву завідувача КЦІА В. В. Міяковського від 17 липня 1926 р. про впорядкування фонду Потоцьких. У червні 1926 р. в архіві розпочалася робота “по определению складу тих архівних матеріалів, що були перевезені р[оку] 1923 з Винниці, як архів родини Потоцьких. В дійсности до складу цих матеріалів увіходить ціла низка різних родинних архівів. *Розпакування ящиків і розборку матеріалів провадиться комісією з представників КЦІА та КЦАДА*”⁸⁰.

Теоретичні засади розбору, описування, обліку фондів протягом 1920-х – на початку 1930-х років опрацьовували такі відомі українські архівісти, як В. О. Романовський, В. І. Веретенников, В. О. Барвінський, О. К. Цветков, В. В. Міяковський, М. Т. Яновський та ін. Фондами особового походження займалися переважно харківські архівісти. Їхні теоретичні розробки впроваджувалися на практиці до 1934 р. У подальшому фаховий рівень керівництва у галузі архівної справи значно знизився.

Поняття “магнатські архіви” у досліджуваний період не існувало, як і поділу на особові та родові архіви. У радянській архівістиці на означення таких вживався термін *приватні, або поміщицькі, архіви*, що містили як *економічні* (тобто ті, що стосувалися діяльності економії, життя маєтків та їхніх підданих), так і *фамільні* (у значенні родові) документи.

Фамільні архіви стали складовою ЄДАФ з 1925 р.⁸¹ Нове положення про ЄДАФ УСРР від 5 квітня 1930 р.⁸² внесло деякі уточнення, зокрема щодо реєстрації приватними особами в місцевих органах ЦАУ власних “збірок рукописних матеріалів, що мають культурно-історичне або громадське та політичне значіння”, і відповідальності власників за їх цілість. У документі зазначалося, що до Єдиного державного архівного фонду УСРР увійшли:

“[...] 6) фамільні архівні матеріали незалежно від того, чи залишилися ці матеріали у націоналізованих маєтках, чи є в приватних осіб, а так само архівні матеріали, що стосуються діяльності й життя осіб, які до революції та підчас громадянської війни входили до складу дореволюційних та контрреволюційних урядів або брали активну участь в реакції та контрреволюції. Матеріали, що залишилися в музеях та бібліотеках Народнього комісаріату освіти УСРР вилучаються за згодою між Центральною архівною управою та Народнім Комісаріатом освіти УСРР [...]”⁸³.

Відповідно до теорії про діловодний і архівний фонди, запропонованої та опрацьованої В. І. Веретенниковим⁸⁴ разом з Є. М. Івановим⁸⁵, завідувачем ХЦІА, В. О. Барвінським і М. В. Гливенком, директором ЦАР⁸⁶ (її положення В. І. Веретенников поширював також на приватні архіви), документи магнатських фондів, через їх невпорядкованість і неможливість відновити первісний порядок зібрання, в державних архівних установах мали розташовуватися й описуватися *за змістом*⁸⁷ (на відміну від фондів установ, що описувалися *за походженням*). Під діловодним фондом сто-

совно магнатських архівів розуміється приналежність документів фондоутворювачу – представникам певного магнатського роду (наприклад, документи, створені протягом життя та діяльності окремих членів роду Браницьких, переплітаючись, у певній хронологічній послідовності утворюють діловодний фонд роду Браницьких); під архівним фондом – фондоутримувач, або за тогочасною термінологією фондозберігач (установа чи особа, серед документів яких зберігався даний архів, або ж архівна державна установа, причому архівний фонд здебільшого складається з кількох діловодних і рідко коли за обсягом дорівнюється діловодному). Нарешті, підфонд – структурна частина діловодного фонду, що її відокремив із загального масиву документів фондоутворювач відповідно до власних, скажімо, майнових інтересів (наприклад, документи судових суперечок колишніх власників маєтку), а під діловодною одиницею розуміється одиниця зберігання в діловодстві (наприклад, у магнатському архіві фасцикула, пачка листів – *plika* тощо). Штучно додані до діловодного фонду структури утворювали випадковий діловодний фонд (наприклад, збережені фондоутримувачем родинні матеріали осіб, котрі мали, припустимо, ділові зв'язки з фондоутворювачем).

Директор ЦАДА (до 1931 р.⁸⁸) В. О. Романовський слідом за голландцями (С. Мюллер, Й. Фейт, Б. Фруен) не вважав за можливе застосувати до документів приватних архівів теорію діловодного фонду.

Розуміння цінності фамільного (родового) архіву як цілості настало пізніше. Тому 1927 р. родовий архів *Оскерків* у КЦІА вирішено було залишити “як зразок упорядкування поміщицького архіву на Правобережжі” – у фасцикулах⁸⁹, що зберігалися в спеціально виготовлених картонажках⁹⁰. Розібрати і систематизувати документи з родового архіву *Оскерків* (хоча б частково) *за походженням* не вдалося.

Велику роботу щодо впорядкування фондів *Оскерків* і *Мнишків* провадив у 1927–1928 рр. О. І. Баранович⁹¹. Причому у фонді *Мнишків* ті фасцикули, що були порушені, намагалися відновити за описом 1786 р. Вдалося відновити 9 фасцикул, поповнити багато інших. Станом на середину 1928 р. господарчі рапорти та економічне листування *Мнишків* уже впорядковано й розпочато опрацювання родинних листів.

На зламі 1920–1930-х років посилився інтерес до приватних архівних фондів. Проблеми щодо їх упорядкування та систематизації документів обговорювали харківські архівісти, виходячи з досвіду опрацювання фондів особового походження у ХЦІА⁹².

Визнаючи наявність для всіх архівів такого роду спільних документів (офіційні документи, видані в судових або адміністративних установах, майнові документи, листування), харківські архівісти наголошували на сприйнятті приватного архіву як цілості. Завдання систематизації документів фонду в державній архівній установі мало полягати в збереженні цілості або відновленні втраченого внутрішнього зв'язку. Для цього пропонувалося застосувати *комбіновану систематизацію документів*, тобто розбирати їх на тематичні групи, а всередині груп за хронологією. До кожної тематичної групи документів складалися описи, на завершення роботи – систематичний огляд до всього фонду.

Проте з нагромадженням фондів, через великий обсяг приватних архівів, брак кваліфікованих кадрів і нестачу грошей Укрцентрархів розпорядився наприкінці 1920-х років звести описування “неактуальних” (тобто таких, що не містили документів історико-революційного змісту) приватних фондів до складання найпростішого охоронного опису⁹³.

Незважаючи на те, що фонди не були повністю описані, справи видавалися науковцям до читального залу. Так, зі звітів КЦАДА та КЦІА випливає, що з фондами *Браницьких*, *Потоцьких*, *Собанських*, *Мнишків* працювали співробітники ВУАН О. М. Степанишина⁹⁴, О. П. Оглоблин⁹⁵, М. М. Ткаченко, І. І. Кравченко, О. І. Баранович та ін. Щоправда, їх цікавили документи XVIII–XIX ст.⁹⁶ Даних про видачу дослідникам ранніх за часом документів з цих фондів не виявлено.

На базі Харківського ЦІА був заснований 1932 р. Всеукраїнський Центральний архів давніх актів у Харкові (ХЦАДА)⁹⁷. Того ж року Київський ЦІА об'єднано з Київським округовим архівним управлінням у Київський обласний історичний архів (КОІА)⁹⁸.

1937 року в доповідній записці голови ЦАУ УРСР до ЦВК і РНК УРСР від 20. І. 1937 р. “Про стан архівної справи в УРСР” пропонувалося об'єднати ЦАДА в Києві та ЦАДА в Харкові в єдиний Центральний архів феодально-кріпосницької доби. Натомість фонди центрального значення епохи капіталізму становили Центральний архів доби капіталізму⁹⁹. На щастя, цей план не був втілений. Його реалізація призвела б до неминучого розділення та розпорошення фондів КЦАДА та ХЦАДА, оскільки як приватні архіви, так і архіви установ містили документи різних історичних епох.

З березня 1939 р. державні архівні установи УРСР переведено до системи НКВС УРСР. Центральне архівне управління УРСР перетворилося на Архівний відділ НКВС УРСР (з червня 1941 р. – Архівне управління НКВС УРСР). Усі обласні архівні управління реорганізовано згідно з наказом НКВС СРСР № 208 у архівні відділи НКВС¹⁰⁰. Центральні та обласні історичні архіви підпорядковано наркомуні внутрішніх справ УРСР та начальникам управлінь НКВС по областях¹⁰¹. Таємною ставала будь-яка інформація про діяльність архівів. 29 березня 1941 р. ухвалено Положення про Державний архівний фонд СРСР. Вперше в межах СРСР документи особового походження визнавалися складовою ДАФ СРСР.

Перед архівними установами УРСР постало завдання описати всі наявні фонди. Магнатські фонди (крім фондів *Браницьких*, *Любомирського* та *Сапег*, що зберігалися від початку в ЦАДА) надійшли протягом 1939–1940 рр. з Київського обласного історичного архіву до ЦАДА. Списки фондів ЦАДА станом на 20. ІІ. 1939 р.¹⁰² засвідчують, що дрібні фонди вже описали. Фонди *Мнишків*, *Браницьких* (частково), *Гижницьких* описані не були. Фонди *Потоцьких*¹⁰³, *Замойських*, *Жевуських* надійшли до ЦАДА протягом 1939–1940 рр. За звітом ЦАДА за перше півріччя 1939 р. матеріали колишнього польського відділу КОІА (магнатські фонди XV–XVIII ст.) – “неупоряджені, надзвичайно переплутані, і потрібно витратити багато часу, щоб цей матеріал (в основному розсип) відповідно опрацювати”. Загалом передано з КОІА 16 000 од. зб.¹⁰⁴

На зламі 1930–1940-х років у ЦАДА¹⁰⁵ розгорнулася діяльність з опрацювання магнатських фондів, складання та редагування карток. За звітом 1940 р. завершилося описування фонду *Браницьких*¹⁰⁶ і 1941 р. мали впорядкувати фонди *Потоцьких* (24 000 документів і 15 000 листів), *Замойських* (відповідно 15 000 і 10 000), *Годєбських* (1260 і 800), *Тарновських* (“30 книг з актами”), *Любомирських* (594 од. зб.), *Вороничів* (300 док.), *Кумановських* (464 док.). Передбачалося також редагування карток до фондів *Гижицьких*, *Мнишків*, *Потоцьких*, *Замойських*, *Кумановських*, *Годєбських*, *Тарновських*, *Любомирських*. Тематичні покажчики планувалися до фондів *Оскерків* (640 од. зб.), *Гижицьких* (1500 од. зб.), *Мнишків* (2 000 од. зб.).

У ЦАДА на початку 1941 р. нараховувалося 456 фондів, з них облікованих – 377. 61 фонд підлягав передачі до інших архівів¹⁰⁷.

27 березня 1941 р. Київський ЦАДА був ліквідований. Його фонди передбачалося передати до новоствореного в червні того ж року Центрального державного історичного архіву УРСР. Ці плани не були тоді реалізовані.

Таким чином, у 1920-х – першій половині 1930-х років були розроблені засади опрацювання документів у державних архівних установах з урахуванням здобутків західноєвропейської архівістики, передусім голландської (С. Мюллер, Й. Фейт, Б. Фруен та ін.) та французької (П. Фурньє та ін.) архівознавчих шкіл. Щодо систематизації та описування *фамільних фондів*, то українські архівісти пішли далі, запропонувавши їй поширивши на фонди особового походження (за сьогоденною термінологією) теорію діловодного та архівного фондів (В. І. Веретенніков, О. К. Цветков, В. В. Міяковський, М. Т. Яновський та ін.).

Оскільки більшість магнатських архівів не зберегла діловодну структуру, перетворилась на розсип, для їх описування пропонувалося систематизувати документи за змістом або за суто зовнішньою класифікацією – за хронологією (В. І. Веретенніков, О. К. Цветков та ін.).

Документи з магнатських архівів вивчалися як джерело до історії кріпосницького господарства, міст та історії Правобережної України в цілому. Проте панівний у історичній науці “класовий підхід” значно знизив можливості використання інформації такого роду документів. Недооціненим був також інформативний потенціал магнатських архівів. На заваді дослідникам була неупорядкованість більшості з цих фондів, спричинена поширеним на той час вульгарно-соціологічним підходом до “неактуальних” фондів.

З другої половини 1930-х років змінилося керівництво архівною справою. Були заарештовані або звільнені з посад за звинуваченням в українському націоналізмі В. О. Романовський, М. Ф. Тищенко (ЦАДА), В. В. Міяковський, М. Т. Яновський (КЦА) та ін. Відлучені були ті фахівці, які мали досвід роботи в дореволюційних архівах. До керівництва архівною справою прийшли здебільшого люди, які не мали фахової освіти. Наприкінці 1930-х років зі 13 співробітників КЦАДА тільки 2 особи мали фахову освіту. Проблема фахової підготовки та плинності кадрів завжди була і лишається болючою для архівних установ.

Хронологічний принцип, покладений в основу систематизації та описування документів магнатських фондів наприкінці 1930-х років, хоча й прискорив описування документів, проте остаточно зруйнував цілість архівів, порушив зв'язок між різними ключами та матками магнатів.

Доля магнатських фондів Київського ЦАДА в 1941–1945 рр.

Війна сплутала всі плани. З київських архівів 1941 р. евакуйовані були насамперед фонди губернських жандармських управлінь, охоронних відділень та ревкомів, обкомів партії, виконкомів, профспілок. Ті з них, що не могли вивезти, спалювали. З Київського ЦАДА було вивезено лише 4 скрині документів – автентичні грамоти і автографи з “Колекції Археографічної комісії”, збірки автографів та фонду “Нова серія”¹⁰⁸. Напризволяще були кинуті фонди ЦАДА, в тому числі магнатські.

Окупаційні власті передусім обстежили сховища архівів, музеїв і бібліотек з метою виявлення культурних і наукових цінностей¹⁰⁹. Політику нацистів у галузі культури в Україні слід розглядати в широкому контексті загальноімперської політики на окупованих територіях Східної Європи¹¹⁰. Восени 1941 р. – на початку 1942 р. розпочали роботу архіви, бібліотеки, музеї, від їх працівників нацисти вимагали складання реєстрів фондів. Директором ЦАДА, що його спочатку передали Університету, 15 грудня 1941 р. призначена була Н. Д. Полонська-Василенко¹¹¹. Трохи раніше, у жовтні 1941 р., Київський обласний історичний архів було перейменовано на Український Головний історичний архів ім. В. Б. Антоновича на чолі з В. В. Міяковським, колишнім директором КЦІА. У листопаді 1941 р. з Головним історичним архівом об'єднали київські міський і військово-історичний архіви, а 12 травня 1942 р. було приєднано ЦАДА (у зв'язку з консервацією університету, в приміщенні якого він розташовувався). 26 лютого 1943 р. на базі Головного історичного архіву ім. В. Б. Антоновича створено Крайовий архів¹¹². Він складався з п'яти відділів. Фонди особового походження зберігалися переважно в першому відділі, на який перетворено ЦАДА¹¹³. У штаті ЦАДА працювали лише Н. Д. Полонська-Василенко як завідувач і Г. Т. Подоляка.

У звіті про діяльність ЦАДА з жовтня 1941 р. по жовтень 1942 р. Н. Д. Полонська-Василенко описувала стан, в якому опинилися фонди архіву на початку окупації Києва.

“...Багато документів було вивезено або знищено більшовиками...”

До грудня [1941 р.] залишалося в ньому таке ж безладдя, бруд, який застали там на початку жовтня. На підлогах, столах було розкидано окремі документи, цілі фонди, справи невідомих фондів¹¹⁴, головним чином з приватних збірок Потоцьких, Замойських, Мнишків, Міончинських тощо ...

...Тільки з квітня [1942 р.] почалася справжня робота в архіві, коли його було приєднано до Головного історичного архіву як його I відділ: з персоналу Головного Архіву він став іноді одержувати допомогу...

...Руйнування К[иївського] Центр[ального] Архіву Давн[іх] Актів почалося значно раніш, ніж інших архівів. Воно почалося з 1934 року, коли висококваліфікований персонал Архіву був замінений неписьменними людьми з товаришем Сірим на чолі. ...Не освічені в архівній справі, позбавлені будь-яких історичних знань, вони

почали ретельно руйнувати те, що протягом багатьох років було зроблено в Архіві і чому він завдячував знанням своїх директорів, як-то І. М. Каманін, В. О. Романовський, О. П. Оглоблин, та наукових працівників – М. Ф. Тищенко, В. І. Новицький, О. М. Андріяшев, О. І. Баранович та інші.

Описи архівних матеріалів були перероблені, фонди переплутані, стара нумерація справ знищена й замінена новою, так що дослідник, що працював тут 10 років тому, тепер не зможе знайти використаних, або нотованих справ, не можна перевірити жодної літературної посилки. Словом – усе минуле життя Архіву знищено.

Фонди приватних осіб зазнали найбільшої шкоди: величезні фонди Браницьких, Потоцьких, Замойських, Мнишків розподілені за хронологічним принципом, знищено збірки “ключів” магнатських латифундій з їх своєрідним господарським ладом. Знищено зв’язок між окремими господарствами і тепер неможливо, надзвичайно важко поновити загальну картину магнатських маєтків. Величезні збірки листувань розкладено за абеткою, без конвертів, так що іноді не можна встановити, кому саме адресовано лист. Фотознімки, а також друковані матеріали, як-то театральні афіші, оголошення, офіційні обіжні запрошення тощо – складено в окремі скриньки і відірвані від тих родин, до яких вони належали.

Момент евакуації та дальшого безладдя завершили руйнацію архіву...¹¹⁵.

Як зазначала Н. Д. Полонська-Василенко, “не збереглося архіву діловодства архіву”. Реєстру фондів ЦАДА на початку жовтня 1942 р. не було. Наприкінці серпня 1942 р. розпочали складати списки фондів. “...Великі фонди, головне приватних осіб, не мають нумерації, і таким чином, якщо їх занумерувати, вони займуть приблизно коло 20 місць відсутніх фондів”. До звіту відділу долучено списки невиявлених на той час фондів, в основному установ польської доби, в тому числі по актовим книгам¹¹⁶. З наявних напередодні війни описів 397 окремих фондів не знайдено на той час 140. На 1 жовтня 1942 р. описано 152 317 од. зб., стільки ж не було описано¹¹⁷.

У 1941–1942 рр. з дозволу нацистського командування документи фондів ЦАДА використали для наукових досліджень професор Кляйн (з Магдебурга), професор Штейнеман (з Берліна), Логвин (з Києва), професор Оглоблин (з Києва). До планів роботи архівів, у тому числі ЦАДА, увійшли наукові розробки з німецької тематики, як-от: історія магдебурзького права, німецька колонізація в Україні тощо.

Для координації діяльності 7 грудня 1942 р. утворили при Рейхскомісаріаті України в Києві Крайове управління архівами, бібліотеками і музеями на чолі з Г. Вінтером¹¹⁸. Групу архівів у Крайовому управлінні очолив В. Латцке, до призначення – оберархіврадник Державного архіву в Троппау (чес. м. Опава, Східна Чехія). На допомогу Г. Вінтеру прибув до Києва Е. Байнц, архівіст з Оснабрюка. Політика нацистів в Україні щодо архівів, бібліотек і музеїв спрямована була на вирішення кількох завдань. Головне, що цікавило окупаційні власті, – це виявлення документів щодо історії магдебурзького права в Правобережній (за німецькою термінологією, Західній) Україні. З цього погляду в сферу їхніх зацікавлень потрапили магнатські родові фонди ЦАДА, які містили документи XVI–XVIII ст. не тільки з історії права, а й генеалогії, фіксували майнові, торговельні, культурні зв’язки з Німеччиною. Це стверджує й звіт Ф. Кляйна про поїздку в Україну 1942 р.¹¹⁹

У середині 1943 р., коли стався злам у ході війни, нацистське керівництво вирішило вивезти до Німеччини архівні матеріали, що відбивали здобутки німецького права та досягнення німецьких колоністів в Україні. Питаннями добору та підготовки до евакуації архівних і інших культурних цінностей з України у вересні–жовтні 1943 р. займалися співробітники Г. Вінтера та команди Оперативного штабу А. Розенберга. Для зберігання вивезених з СРСР документів у Державному архіві в Троппау передбачалося створити центр. Центр очолив наприкінці 1943 р. згаданий вже доктор В. Латцке.

7 вересня надійшов наказ нацистського командування про евакуацію з Києва¹²⁰. У другій половині вересня 1943 р. документи з магнатських родових фондів ЦАДА – Потоцьких (17 скринь), Замойських (7), Сапег (1), Гижицьких (1, разом з актовими книгами)¹²¹, зібрання Кумановських (шляхетський рід з Поділля)¹²² – були вивезені разом з актовими книгами з Києва до Кам'янця-Подільського, куди переїхало Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями. За свідченнями завідувача фінансово-економічного відділу Крайового архіву¹²³ М. Ф. Тищенка, в архіві документи поспіхом, у безладді перекладали з картонних коробок, де вони зберігалися, до великих скринь. Завідувач ЦАДА Н. Д. Полонська-Василенко 9 вересня 1943 р. разом з чоловіком виїхала до Львова¹²⁴. Супроводжувати вивезені документи ЦАДА було доручено М. Ф. Тищенку (у 1920-х роках – співробітник ЦАДА) та директору Крайової бібліотеки М. В. Геппенеру¹²⁵. Списки фондів ЦАДА, евакуйованих з Києва до Кам'янця-Подільського і залишених відступаючими нацистами у Кам'янець-Подільському обласному архіві, свідчать, що з документів особового походження в ньому до кінця війни зберігалися рештки фондів Гижицьких (листування XVIII ст., 2 картонки) та збірка Кумановських (40 од. зб.)¹²⁶. Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями перебувало в Кам'янці-Подільському до січня 1944 р., коли під тиском радянських військ змушене було переїхати до Троппау. М. Ф. Тищенко залишився в Кам'янці-Подільському з частиною документів ЦАДА. Решта документів з магнатських родових фондів ЦАДА була перевезена до Східної Чехії під доглядом М. В. Геппенера. За звітом останнього – це “приватні фонди польських фамілій (XVI–XVIII ст.)” у кількості 29 скринь (разом з актовими книгами переважно XVIII ст.). Там вони зберігалися в депо архіву поблизу Східного вокзалу¹²⁷.

1945 року документи опинилися в американській зоні окупації і питання про їх реституцію вирішено було дипломатичним шляхом¹²⁸.

На початку 1946 р. вдалося повернути лише 97 скринь з документами, серед них також рештки згаданих родових фондів ЦАДА. Тому, на перший погляд, свідомим зменшенням видаються цифри, подані радянською стороною щодо обсягів вивезених документів з магнатських фондів ЦАДА (182 од. зб.)¹²⁹.

Ті з фондів ЦАДА, що нацисти не встигли вивезти з Києва, загинули під час боїв за Київ у листопаді 1943 р. Можливо, що така доля спіткала й фонд Браницьких (близько 40 000 док.). Великих збитків за війни дістали родові фонди Потоцьких і Гижицьких. Під час війни магнатські

архіви перетворилися на розсип, і архівістам створеного наприкінці 1943 р. ЦДІА УРСР довелося заново формувати фонди і в короткий термін описувати їх¹³⁰.

Узагальнену інформацію щодо історії формування деяких магнатських фондів ЦАДА подано наприкінці статті, перед *Додатками*.

Додатки, що їх друкуємо, потребують пояснень.

Виявити повноту втрат, що їх зазнали фонди ЦАДА, в тому числі магнатські, неможливо через відсутність даних про кількісний склад більшості фондів. Архів ЦАДА також був вивезений нацистами. На сьогодні втрачено майже повністю науково-довідковий апарат ЦАДА. Щодо описів до магнатських фондів, то дійшли до нас описи фондів Сапег, колекції “Серія Б” (оп. 1, т. 1; складалася з документів невстановленого магнатського архіву) та деякі ін. До того ж, перед війною в ЦАДА не встигли з об’єктивних причин підготувати тематичні покажчики до всіх магнатських фондів.

Лишилися тільки чорнові списки фондів, укладені в Крайовому архіві протягом 1942–1943 рр.¹³¹, що фіксують також фонди ЦАДА – йдеться про фонди особового походження і фонди установ XVI–XVIII ст., уривок реєстру актових книг. За свідченнями М. Ф. Тищенка, списки фондів за час його праці в Крайовому архіві (до середини вересня 1943 р.) до нацистського Крайового управління не передавали.

Згідно зі списками, що публікуються (див. *Додатки*, “*Фрагмент чорнових списків фондів КЦАДА – I відділу Крайового архіву (1942–1943)*”), у ЦАДА зберігався 81 фонд особового походження¹³². З них 30 – родові й особові фонди магнатів¹³³ і 18 – середньої шляхти, а також колекція документів – *ф. 334: Збірка окремих документів приватних осіб* (за приблизними підрахунками фонд становив понад 500 документів), де містилися поодинокі документи Сангушків, Ходкевичів, Валецьких, Вишневецьких, Корняків, Следзинських, Прушинського, Чацького та ін. (список містить понад 260 прізвищ)¹³⁴. Зафіксовано також фонди спольщених заможних шляхетських родів українського походження (Вороничі, Гулевичі, Єловицькі, Шашкевичі та ін.)¹³⁵. За обсягом вони значно менші за магнатські. Зі згадуваних шляхетських нині зберігається в ЦДІАК України лише фонд Вороничів (ф. 252, Вороничі – польські шляхтичі, землевласники в Київській губернії, 1557–1868 рр., 13 справ)¹³⁶. Ці роди здебільшого володіли маєтками в Правобережній Україні.

На сьогодні з 30 магнатських фондів ЦАДА лишилося тільки 21, зменшені за обсягом.

Про втрати магнатських фондів ЦАДА за окупації дає уявлення порівняльна таблиця, складена нами на підставі підготовлених для нацистів у I відділі Крайового архіву в Києві у 1942–1943 рр. чорнових списків приватних фондів, і списків родових та особових магнатських фондів відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, станом на жовтень 2002 р. (див. *Додатки*, *Таблиця 1. Магнатські фонди КЦАДА: історія та сучасність*).

Доповнюють уявлення про сучасний стан магнатських фондів, що зберігаються в ЦДІАК України, перелік фондів, сформованих вже після

війни (див. *Додатки, Таблиця 2. Повоєнні фонди особового походження магнатів і шляхти Правобережної України у ЦДІАК України*).

Отже, у *Додатках* публікуємо “Фрагмент чорнових списків фондів КЦАДА – I відділу Крайового архіву (1942–1943). III група фондів: Архіви приватних осіб”¹³⁷. Це – машинопис, правлений чорнилом. Друкарська машинка не мала літер *ї* та *є*. Їх замінено в документі літерою *е*. У такому разі в публікації помилки виправлено без застережень (скорочення *Києвськ.* замінено на *Київськ.*, *Поздееви* – на *Поздєєви* тощо). Залишено без змін скорочення назви губернії *Подольськ.* замість *Подільськ.* У документі наведено тогочасні номери, назви, крайні дати фондів ЦАДА. У дужках () подано прізвища, вписані в документі від руки польською мовою. Підрядкові примітки містять як археографічні зауваження, так і коментарі щодо змісту фондів і наявних розбіжностей. У коментарях використано інформацію з підготовчих списків фондів, що зберігаються в тій самій справі¹³⁸.

Друкуємо списки як свідоцтво про втрачені цінності.

Магнатські фонди КЦАДА (1942–1943 рр.) і ЦДІАК України (2002 р.) характеризує “*Таблиця 1. Магнатські фонди КЦАДА: історія та сучасність*”. Наведені в ній дані дають уявлення про динаміку фондів. Фонди, сформовані після війни, містить “*Таблиця 2. Повоєнні фонди особового походження магнатів і шляхти Правобережної України у ЦДІАК України*”. У переліку – 15 фондів особового походження, з них магнатських 3 (Радзивилли, Ходкевичі, Понінський).

Станом на жовтень 2002 р. ЦДІАК України зберігається 202 фонди особового походження, з них магнатських – 24.

Слід зазначити, що термін “магнатські фонди” є умовним, оскільки йдеться не тільки про соціальний статус, а й про вирізнення серед інших фондів особового походження фондів представників саме польської аристократії, які мали маєтності в Правобережній Україні і вже на зламі XVIII–XIX ст. прагнули зрівнятися в правах з російським дворянством. З метою запобігання фальшування документів на підтвердження дворянських прав польської аристократії і збереження цих документів для науки був заснований 1852 р. Центральний архів давніх актів у Києві, 150-річний ювілей якого святкуємо.

* * *

Нижче подано інформацію щодо найцінніших магнатських фондів ЦАДА в Києві.

Фонд Браницьких

Саме на 1922–1924 рр. припав перший пік активності губернських архівних управлінь щодо виявлення та концентрації приватних архівів, у тому числі поміщиків польського походження. Одним з перших серед них взято на облік архів Браницьких, перевезений з Білої Церкви.

З листування ЦАУ дізнаємося, що цей родовий архів був частково розграбований червоноармійцями та місцевим населенням ще 1920 р., а після 1921 р. був складений уповноваженим Київського губарху, де перебував до 1922 р., коли надійшов у 22 скринях до ЦАДА, який тоді

короткий час був у складі КЦІА на правах відділу. 1923 року ЦАДА знову діяв у системі ВУАН. Його співробітники почали розбирати архів Браницьких 1922 р. і на початку січня 1924 р. вже розібрали близько 20 тис. актів¹³⁹. За звітом ЦАДА, це були здебільшого документи XVI–XVIII ст., серед них листування Сапег XVII ст. Цінність і давність документів цього архіву побіжно засвідчує відповідь голови Київської палати цивільного суду на відношення Міністерства внутрішніх справ про наявність у архіві палати оригіналу грамоти Свидригайла 1458 р. на підтвердження шляхетства і прав власності на маєтки, наданої Оверкію Тимошеві Богушу, що її представили Браницькі у справі розмежування графського білоцерківського маєтку і ленного Кошеватського маєтку поміщика Млодецького¹⁴⁰.

Згідно з Списком фондів ЦАДА станом на 1 вересня 1938 р. *фонд 381: Браницькі*, становив 36 000 документів¹⁴¹. Звіт ЦАДА за 1940 р. констатує завершення розбору та описування фонду Браницьких.

За характеристикою Н. Д. Полонської-Василенко, *фонд 381: Браницькі, графи, магнати, діди Білоцерківщини*, був виключної ваги: майнові справи, головне Білоцерківського ключа, багато різного роду історичних документів політичного і військового характеру, величезне листування¹⁴².

Під час окупації 1941–1943 рр. згідно з чорновими списками, складеними для нацистів у 1942–1943 рр. співробітниками Крайового архіву в Києві, фонд 381, Браницькі, хронологічні межі – 1487¹⁴³–1918 рр., нараховував 5662 *документів* (sic!) і стільки ж неописаних¹⁴⁴ (див. *Таблицю 1*).

На сьогодні *фонд 241: Браницькі – польські магнати, великі землевласники Правобережної України*¹⁴⁵, складається з 100 справ і становить рештки архівів двох різних родів – Браницьких гербу “Корчак” (з Білої Церкви) і Браницьких гербу “Триф” (останній представник роду – власник Богуславського староства в Україні Ян Клеменс III – помер 1771 р.). Крайні дати – 1619–1914 рр. Більшість документів довоєнного фонду загинула.

Фонди Потоцьких і Строганових

Другим за значенням і обсягом є архів Потоцьких, який надійшов до КЦІА 1923 р. з Вінницької філії ВБУ за розпорядженням Головарху від 2 квітня 1922 р.¹⁴⁶ (Передбачалося перевезення 28 скринь з документами ще влітку 1922 р.¹⁴⁷) Зі згаслого машинопису акта від 3 квітня 1923 р. про перевірку підготовлених до відправки з Вінниці до Києва “архівних цінностей, що переховувалися в Вінницькій філії Всенародної бібліотеки при В[У]АН” (25 скринь), маємо уявлення про зміст та датування документів. Як зазначалося в акті, це були “приватні фамілійні¹⁴⁸ архіви Потоцьких і почасти Щербатових-Строганових”. За змістом – приватне листування, судові справи, інвентарі, реєстри та інші економічно-господарські документи. В акті наголошувалося на цінності чотирьох грамот короля Станіслава-Августа. За хронологією документи (“оскільки це помічено було при побіжнім огляді”) віднесені були до XVII, XVIII та XIX століть.

Перевезені 10 квітня 1923 р.¹⁴⁹ до Києва документи належали не тільки до родового архіву Потоцьких, а становили збірку документів кількох

шляхетських родин. Деяка частка залишалася у Вінницькій філії ВБУ до початку війни 1941 р. Ті матеріали, що потрапили до Києва, були поділені між ЦАДА, КЦІА та відділом рукописів ВБУ.

Архів Потоцьких від початку зберігався в КЦІА (з 1932 р. Київському обласному історичному архіві, КОІА) і в ЦАДА (інвентар Умані 1818 р.). У повному обсязі він надійшов до ЦАДА протягом 1939 р. разом з іншими магнатськими фондами КОІА. На початку 1941 р. фонд містив 24 000 документів і 15 000 листів. Термін закінчення впорядкування фонду мав бути грудень 1941 р.¹⁵⁰ Проте війна не дозволила реалізувати ці плани.

У цьому величезному фонді зберігалось багато документів політичного змісту – грамоти, універсали, листи королів тощо¹⁵¹.

Фонд 389: Потоцькі, графи, дідиці Київської, Подільської губерній, у КЦАДА так і не був описаний, документи містилися в 164 скринях (див. *Додатки*). За війни нацисти вивезли його разом з іншими архівними фондами, що стосувалися історії магдебурзького права в Україні, до Чехії, звідки рештки магнатських родових фондів ЦАДА повернулися до Києва після війни.

Згідно з описами ЦДІАК України *фонд 49: Потоцькі – графи, польські магнати, великі землевласники у Правобережній Україні*, становить 6448 справ. Крайні дати – 1435–1918 рр. До фонду приєднали документи під час описування розсипу, що надійшов 1980 р. з Центральної наукової бібліотеки АН УРСР до ЦДІА УРСР у Києві як колекція Волинського музею¹⁵². На сьогодні це – рештки Кристинопільського (в Белзькому воєв.), Тульчинського, Немирівського та Печерського (в Подільській губ.) родових архівів.

Документи графів Строганових були виокремлені з фонду Потоцьких. *Фонд 88: Строганови, графи* за списками фондів 1942–1943 рр. становив понад 200 документів.

Фонд 258: Строганови – російський графський рід, поміщики Правобережної України, у ЦДІАК України містить 337 справ спорідненої родини Потоцьких. Крайні дати – 1579–1920 рр.

Фонд Сапег

Фонд 90: Сапєги, графи, дідиці Волинської губернії, у ЦАДА станом на 1942–1943 рр. містив 1040 документів. Крайні дати – 1402–1831 рр.

Можливо, цей фонд був створений у ЦАДА з документів, вилучених під час опрацювання архіву Браницьких на початку 1920-х років як діловодний фонд.

Серед документів – королівські привілеї, декрети судів, позови, універсали в різних грошових суперечках і маєткових справах, листування канцлера Лева (1557–1633), оршанського старости Андрія (помер 1611 р.), маршалка литовського надвірного Яна Станіслава (1589–1635), підканцлера Казимира Леона (1609–1654) – представників гілки Івана з черейської лінії роду Сапег¹⁵³, тощо. Документи польською, латинською та іншими мовами.

1943 року документи з фонду Сапег вивезено до Німеччини як такі, що стосувалися історії магдебурзького права в Україні і зв'язків з Німеч-

чиною. Перед відправленням документи були вилучені з архівних картонажів і складені до великих дерев'яних скринь у безладді. У свідченнях М. Ф. Тищенка¹⁵⁴ виявлено грубу помилку, на яку публікатори не звернули увагу – в списку вивезених до Німеччини фондів ЦАДА він хибно згадує фонд *Сангушків, якого в ЦАДА не існувало*. Насправді йшлося про фонд Сапег¹⁵⁵.

На сьогодні фонд 48: *Сапєги – князівський литовський рід*, у ЦДІАК України містить 1068 справ. Крайні дати – 1402–1831 рр. Зберігся опис фонду ЦАДА.

Фонд Мнишків

Зберігався в КОІА згодом з 1924 р.¹⁵⁶ Надійшов до ЦАДА не пізніше лютого 1939 р.¹⁵⁷

Станом на 1942–1943 рр. у ЦАДА не описано було 123 скрині документів (за іншими даними – 3730 документів)¹⁵⁸ фонду 395: *Мнишки, графи, дідиці Волинської губернії*.

На сьогодні фонд 250: *Мнишки – польський графський рід, великі землевласники в Правобережній Україні*, у ЦДІАК України складається з 578 справ. Крайні дати – 1557–1852 рр.¹⁵⁹

Фонд Оскерків

Фонд 379: *Оскерко*, крайні дати якого 1508–1802 рр., надійшов до ЦАДА з КОІА не пізніше лютого 1939 р.¹⁶⁰

Зберігався в КЦІА згодом з 1924 р. Можливо, потрапив до КЦІА в складі невстановленого родового архіву¹⁶¹.

Під час описування фонду Оскерків наприкінці 1920-х років у КЦІА передбачалося зберігати документи у фасцикулах як зразок упорядкування магнатського архіву. Велику роботу з відновлення складу фасцикул та впорядкування фонду провадив О. І. Баранович.

У 1943 р. фонд 379: *Оскерко, дідиці Мозирського повіту*, містив 641 описаний документ, лишилася скриня нерозібраних документів. Крайні дати – 1608–1804 рр.¹⁶²

Фонд складався з майнових справ, багатьох судових, королівських декретів, родинного листування.

У ЦДІАК України фонд 240: *Оскерки – польські поміщики Волинської, Гродненської і Мінської губерній*, становить 18 справ. Крайні дати – 1809–1886 рр.

Фонд Любомирського

Фонд 371: *Любомирський*, що містив документи 1581–1882 рр., у вересні 1938 р. становив 650 документів¹⁶³. Станом на лютий 1939 р. фонд містив уже 752 документа: неописаних було 332, описаних – 420 документів¹⁶⁴.

За списками фондів ЦАДА станом на 20. II. 1939 р. це були переважно документи з родинного архіву генерала коронних військ Міхала Любомирського (1752–1825), засновника дубнівської гілки пшеворської лінії роду, власника Дубнівського ключа, а також матеріали про придушення гайдамацького руху, родинне листування.

1943 року фонд 371: *Любомирські, графи, дідиці Київської, Волинської губерній*, містив 600 документів, до яких долучили під час опрацювання 119 документів з ф. Колекція Серія Б (№ 126–201). Були й неописані документи. Крайні дати – 1610–1802 рр.¹⁶⁵

За змістом – це привілеї, жалувані грамоти, листи королів, майнові документи, купчі, тестаменти, “багато матеріалів про прикордонні стосунки Смілянщини”, якою Любомирські володіли з 1723 р., привілеї¹⁶⁶.

У ЦДІАК України фонд 236: *Любомирські – польський шляхетський рід, поміщики Правобережної України*, складається з 600 справ, крайні дати – 1500–1907 рр.

Фонд Грохольських

Здогадно документи з цього фонду перебували в складі родинної збірки Потоцьких і надійшли до Києва з Вінниці. З КЦІА до ЦАДА фонд потрапив не пізніше лютого 1939 р. і за списками фондів містив 678 описаних документів судових суперечок, ділового та приватного листування. Крайні дати – 1519–1917 рр.¹⁶⁷

1943 року фонд 378: *Грохольські, графи, дідиці Вінницького повіту*, становив загалом 64 скрині, з них 680 документів на той час вже описано. Крайні дати – 1619–1917 рр.¹⁶⁸ Документи стосувалися судових справ з приводу поділу маєтків та інших майнових суперечок (Вінницький повіт); приватне листування¹⁶⁹.

У ЦДІАК України фонд 239: *Грохольські – польський графський і дворянський рід*, складається з 92 справ. Крайні дати – 1580–1918 рр.

Фонд Гижицьких

Фонд 394: *Гижицькі*, надійшов до ЦАДА не пізніше лютого 1939 р. в стані розсіпу. Складався з 67 скринь, що містили документи, крайні дати яких не зазначено.

Згідно з планом роботи ЦАДА на 1941 р. передбачалося редагування карток і складання тематичних покажчиків до 1500 од. зб. фонду Гижицьких¹⁷⁰. Отже, до 1941 р. фонд частково був упорядкований.

Станом на 1943 р. фонд 394: *Гижицькі, дідиці Волинської губернії*, складався з 67 скринь. Документи в 15 скринях не були описані¹⁷¹. М. Ф. Тищенко, який супроводжував документи ЦАДА до Кам'янець-Подільського, засвідчив, що фонд Гижицьких вивезли до Німеччини майже повністю. У Кам'янець-Подільському обласному архіві залишені були 2 картонні коробки – “листування з приватної збірки Гижицьких” (XVIII ст.)¹⁷².

У ЦДІАК України фонд 249: *Гижицькі – польська шляхта, землевласники, в Подільській і Волинській губерніях*, містить 348 справ. Крайні дати – 1664–1913 рр.

¹ Про число їхніх приватних архівів і розподіл їх по повітах, наприклад Волинської губернії, дає уявлення список найбільших приватних архівів Волині, складений не пізніше 1843 р. (ЦДІАК України, ф. 442, оп. 152, спр. 232 в, ч. 1, арк. 117–119 зв.; опубл. О. І. Журба: Архіви України. – 1995. – № 4/6. – С. 73–78).

² ЦДІАК України, ф. 707, оп. 18, спр. 328, арк. 41, 41 зв., 53 зв., 57. Його племінник, Р. Д. Сангушко опублікував каталог рукописів і сім томів документів з архіву в Сла-

вугі. Деякі власники архівів і колекцій також публікували каталоги колекцій і документи з родових архівів (Сапєги, Плятери, Воронцови та ін.).

³ Див.: Пам'ятки. – 1998. – Т. 1. – С. 43, документ № 19. Див. також примітку 6.

⁴ Про науково-історичне значення, інформативну цінність магнатських родових архівів Правобережної України в цілому та “київських” збірок, зокрема, див. також: Hiscowa L., Suchich L. *Archiwa rodowe Prawobereżnej Ukrainy w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie* // *Miscellanea Historico-Archivistica*. – Warszawa, 1998. – Т. IX. – S. 127–150; Черкаська Н. Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідом. наук. зб.* – К., 2001. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 190–203.

⁵ Великих втрат зазнали приватні архіви на території Волині, де відбувалися воєнні дії, насамперед під час радянсько-польської війни. На Поділлі, де вціліли цінні приватні колекції та книгозбірні, більшість з них загинула пізніше, через відсутність належних умов зберігання.

⁶ Див., наприклад добірку документів, що їх опублікували І. Б. Матяш та К. І. Климова в кн.: Пам'ятки. – 1998. – Т. 1: Архівна справа в Україні, 1917–1921 рр.: особи, події, здобутки.

⁷ Не вдалося ознайомитися з тими справами з фонду, що перебували на час підготовки статті на реставрації, а саме: *оп. 1, спр. 119, 122, 136, 175–177, 181, 183, 189, 1399, 2014*, що стосуються аспектів діяльності Головарху, ЦАУ УСРР та підлеглих йому архівних установ і органів.

⁸ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 576, арк. 111. (Опубліковано в кн.: *Архіви України*. – 1970. – № 2. – С. 78; Пам'ятки. – Т. 1. – С. 157–158, документ № 147.) Однойменну постанову НКО УСРР від 9. III. 1920 р. див.: ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 591, арк. 124. (Опубліковано в кн.: *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927: Зб. док. і матеріалів*. – К, 1979. – С. 135; Пам'ятки. – Т. 1. – С. 154, документ № 144.)

⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 91, арк. 11–12. Історію колекції Волинського музею див.: Suchich L. *Archiwa rodowe Prawobereżnej Ukrainy w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie (cz. 2)* // *Miscellanea Historico-Archivistica*. – Warszawa, 1998. – Т. IX. – S. 145–150.

¹⁰ Про відносини з музеями див. далі.

¹¹ Про діяльність відділу рукописів ВБУ ВУАН щодо врятування приватних колекцій і архівів див.: *Дубровіна Л., Онищенко О.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 33, 91, 93–94, 181, 270 та ін.

¹² *Біленький Є.* Родинний архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // *Архіви України*. – 2000. – № 4/6. – С. 50.

¹³ Головарх започатковано у квітні 1921 р. під керівництвом М. О. Скрипника.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 16, 64 зв.

¹⁵ Постанову РНК УСРР про створення Особливої Всеукраїнської архівної комісії від 9. III. 1920 р. див.: ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 576, арк. 48. Засвідчена копія. На місцях діяли губернські комісії з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів (там само, арк. 110). Постанову опубліковано в кн.: *Культурне будівництво в Українській РСР*. – К., 1959. – С. 63.

¹⁶ Див.: *Матяш І. Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К, 2000. – С. 83–116; *Нариси історії архівної справи в Україні*: Навчал. посібник для студ. іст. фак. / За загал. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К, 2002. – С. 337–366.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 68, арк. 13.

¹⁸ Там само, арк. 121.

¹⁹ Про доцільність підпорядкування ЦАДА Київській філії Головарху писав В. В. Міяковський у доповідній записці 25 травня 1921 р. (див.: Пам'ятки. – Т. 1. – С. 191–192, документ № 194).

²⁰ Звідомлення Всеукраїнської академії наук за 1923 р. // Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. – К., 1993. – С. 374.

²¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 261, арк. 41.

²² Укрцентрархів очолив Д. І. Багалій (до 1924 р.). Його наступниками на цій посаді в другій половині 1920-х років були С. М. Тетін, М. А. Рубач.

²³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 104.

²⁴ Там само, спр. 323, арк. 32.

²⁵ Насправді йшлося ще й про архіви установ, що діяли на території Речі Посполитої до і після III поділу, а також архіви російських губернських установ на території колишніх кресів. Див. докладніше: Suchodolski W. *Wykonanie art. XI Traktatu Ryskiego w zakresie archiwów Państwowych* // Archeion. – Warszawa, 1927. – Т. 1. – С. 66–78. Перелік архівних фондів, що повернули Польщі з УСРР та РСФРР на виконання Ризького миру (1921) протягом 1922–1930 рр. опубліковано в кн.: *Archeion*. – Warszawa, 1931. – Т. IX. – С. 16–27.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 104, арк. 4, 75.

²⁷ За Ризьким миром (1921) територія Волині частково відійшла до Польщі.

²⁸ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 104, арк. 90–97.

²⁹ Пролетарская правда (Київ). – 1923. – 14 июля. – № 158.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 77. Йдеться не тільки про приватні архіви.

³¹ ЦАУ РСФРР 1923 р. звернулося до Центрархіву УСРР з пропозицією забрати 300 пуд. архівних матеріалів, що належали УСРР і перебували в віданні Центрархіву РСФРР. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 85, арк. 23.) З цієї проблеми див. також тогочасні статті: *Багалій Д., Барвінський В.* Українські фонди в межах РСФРР // Арх. справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 34–44; *Іванов Є.* Українські фонди, перевезені з Москви // Там само. – 1927. – Кн. 4. – С. 44–65 та ін.

³² Звіт В. О. Барвінського про відрядження до Волинського губарху див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 99, арк. 37–38.

³³ Там само, спр. 87, арк. 21.

³⁴ Там само, спр. 135, арк. 9, 14.

³⁵ Див.: Syta K. *Dzieje archiwów książąt Sanguszków* // Miscellanea Historico-Archivistica. – Warszawa, 2000. – Т. XI. – С. 105. Зараз архів зберігається в Архіві Панствовому в Кракові. Див.: ЦДІАК України, КМФ-15, оп. 2, 3.

³⁶ Звіт О. І. Барановича про волинські приватні архіви від 22 квітня 1918 р. цит. за кн.: *Пам'ятки*. – Т. 1. – С. 53, документ № 35.

³⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 190, арк. 79, 80. Документи до історії Черкаського староства зберігаються зараз у фонді *Архів Сангушків у Славуті* у Краківському архіві панствовому (див.: КМФ-15, оп. 3, № 525/1–525/20а).

³⁸ Див.: “Положение о Киевском центральном историческом архиве им. В. Б. Антоновича. Проект” від 6 червня 1925 р. і пояснювальну записку до нього В. В. Міяковського (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 23–24). Ці документи були підготовлені на вимогу Укрцентрархіву в розвитку рішень 1-го Всеукраїнського з'їзду архівних робітників у Харкові (8–13 травня 1926 р.).

³⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 31. Є дані, що в травні 1923 р. до Вінниці був відряджений працівник ЦАУ з мандатом на вивезення архіву Потоцьких до Харкова, столиці УСРР, “для наукового описування”. Проте архів на той час вже відправили до Києва. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 94, арк. 51, 52.)

⁴⁰ *Прушинські гербу “Равич”* – за С. Уруським, гілка роду Прушинських, які замешкали у XVII ст. на Волині. Її представники змінили прізвище на Прушинські.

У XVIII ст. Прушинські належали до заможних родів на південному сході краю, деякі з них титулювалися графами. (Uruski S. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.* – Poznań, 1999. – Т. XIV. – С. 370, 379.)

⁴¹ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 99. Про історію та склад колекції музею див.: Там само, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 171–172 (звернення О. І. Барановича до архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтва та національної культури про реєстрацію “Старокосянтинівського музею та наукового архіву” від 3 листопада 1920 р.).

⁴²“Положение ВУЦИК об окружных архивных управлениях и состоящих при них учреждениях” від 24 січня 1925 р. див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 3–4 зв. Воно передбачало також утворення крайових історичних архівів.

⁴³ Див.: *1-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові (8–13 травня 1926 р.): Резолюції з'їзду* // Арх. справа. – 1927. – № 2/3. – С. 34–35.

⁴⁴ Обіжник див.: Архівна справа. – 1927. – № 2/3. – С. 99–100.

⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 4, 5.

⁴⁶ Там само, арк. 22.

⁴⁷ *Тут і далі виділено підкреслення в оригіналі.*

⁴⁸ Там само, арк. 32. *Збережено правотис оригіналу.*

⁴⁹ Там само, спр. 181, арк. 217.

⁵⁰ *Тут і далі курсив мій.* – Н. Ч.

⁵¹ За списками Крайового архіву в Києві 1943 р. у I відділі (колишній КЦАДА) існував ф. 342, *Кумановські, дід[ичі] Летичівського пов.*, не розібрані документи містилися в 4 скринях. На сьогодні деякі документи з фонду Кумановських є у ЦДІАК України у родових фондах Замойських (ф. 256, оп. 1, спр. 1790, оп. 2, спр. 91, 102, 103, 107, 141, 207), Потоцьких (ф. 49, оп. 1, спр. 154–157, 161, 165, 174, 177, 180–183, 190, 191 тощо) та ін. родових фондах. Зараз у фонді 223: “*Колекція Серія Б*” (оп. 1, т. 2) зберігаються поодинокі документи Кумановських (од. зб. 775, 787, 788, 792, 793, 803–806, 808, 810, 811, 815).

⁵² Див.: *Список секретных фондов, находящихся в Винницком горархиве по состоянию на 1. X. 1940 года* (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2032, арк. 87).

⁵³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 190, арк. 56; спр. 189, арк. 149.

⁵⁴ Там само, спр. 181, арк. 102.

⁵⁵ *Так у тексті.* Йдеться про графа Владислава Браницького, останнього “по мечу” власника Білої Церкви. Після його смерті 1884 р. маєтком управляла вдова, Марія, уродж. Сапега (1843–1919), як довічна власниця.

⁵⁶ Надійшов до ЦАДА 1922 р. Історію формування цього та деяких інших фондів ЦАДА див. наприкінці статті.

⁵⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 14.

⁵⁸ Тут: у значенні “родових”.

⁵⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 24, 27.

⁶⁰ 1927 року в Шевченківському окрарху перебували на зберіганні рештки родового архіву землевласників Требинських (XVIII–XIX ст.) – 0, 25 лінійного метра (л. м.) і родового архіву М. П. Лопухіна, власника Корсуня (крайні дати – 1813–1853 рр.) – 0, 15 л. м. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 515, арк. 70–71.) Надзвичайно цінною з погляду генеалогічних і майнових зв'язків магнатських родів – власників Корсуня – Понятовських, Красицьких і Млодецьких – була колекція з палацу Лопухіних у Корсуні, що зберігалася в Шевченківському музеї. Питання про передачу документів колекції до окрарху вирішувалося паритетною комісією 1928 р. (Там само, спр. 523, арк. 22–26). У Черкаському окрарху містилося 9 родових фондів дореволюційної доби (в документах не зазначено прізвища власників архівів і обсяг). (Там само, спр. 515, арк. 147.)

⁶¹ Архівна справа. – 1927. – № 2/3. – С. 84. Станом на 1928 р. в Уманському (збірка польського письменника Александра Ходкевича – загалом 1969 документів,

у тому числі рукописи та автографи) та Славутському окрархах (рукописи Юзефа Крашевського) зберігалися документи осіб, що або належали до магнатського роду, або ж становили їхнє оточення (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 523, арк. 27–28, 57).

⁶² Див.: “Обіжник НКО УСРР до всіх Окрінспектур Наросвіти і до всіх державних музеїв і бібліотек, в копії до Окружних архівних управлінь з 4-го грудня 1926 р., № 6900/1” // Арх. справа. – 1927. – № 4. – С. 97. Передбачалося створення паритетних комісій; встановлювався склад матеріалів, що їх мали передавати до місцевих органів ЦАУ, зокрема передачі підлягали всі документи, що належали до того чи іншого *фамільного (сімейного) архіву*.

⁶³ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 9.

⁶⁴ Біленький Є. Родинний архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – С. 46.

⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 893, арк. 85. Зараз фонд Комісії (ф. 1685, 1822–1860 рр., 196 спр.), як і родовий фонд Жевуських, зберігається в ЦДІАК України.

⁶⁶ Про рід *Прушинських* див примітку 40. Про чию збірку саме йдеться, з’ясувати не вдалося. Деякі документи Прушинських зберігаються зараз у ЦДІАК України (див.: ф. 2228, оп. 1, спр. 449–464; ці документи надійшли в стані розсипу з відділу рукописів ЦНБ АН УРСР 1979 р. як польські документи на право власності з Волинського музею).

⁶⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 524, арк. 185 (у переліку № 483, 484, 486).

⁶⁸ Див.: Збірник узаконень УСРР. – 1925. – № 82, арт. 485. Згідно з постановою ХЦІА мав “відділок ЦІА у Києві зі підподілом на: а) Архів стародавніх актів і б) Історичний архів”. (Див. також: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 63–67.)

⁶⁹ Там само, спр. 638, арк. 18 зв. – 21 зв.

⁷⁰ Там само, спр. 661, арк. 3.

⁷¹ Архів надійшов до ХЦІА наприкінці 1925 р. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 259, арк. 1).

⁷² 1928 року в Ізюмському округовому музеї зберігалися 509 документів з родинного архіву Малиновського та Самборського, що їх Укрцентрархів наказав передати до Ізюмського окрарху (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 523, арк. 192, 195).

⁷³ Більшість згадуваних родових фондів, у тому числі фонди *Жежелевських і Терлецьких*, надійшли до ХЦІА з Черкаського окрарху, згодом не пізніше 1925 р. (Там само.)

⁷⁴ Про склад деяких з цих фондів див.: ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 129–133.

⁷⁵ 1927 року документи *Собанських* (1844–1865) надійшли з Одеської державної публічної бібліотеки та ЦНБ в Одесі (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 523, арк. 19).

⁷⁶ Див. примітку 40.

⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 900, 901.

⁷⁸ Там само, спр. 899, 901.

⁷⁹ *Archeion*. – Warszawa, 1931. – Т. IX. – С. 16–27. Виняток становлять приватні документи Александра Ледницького, колишнього представника Ради Регентської у Росії (див.: *Ibidem*. – С. № 106).

⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 323, арк. 27.

⁸¹ Про ЄДАФ УСРР див.: Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1925. – Відділ 1. – Ч. 101, арт. 506. – С. 1432. Див. секції картотеки ЄДАФ УСРР: Архівна справа. – 1927. – № 2/3. – С. 85. Як уже згадувалося, 1922 р. до ЄДАФ включено *приватні зібрання*, що містили й документи з фамільних архівів (збірок). (Постанова Малої Президії РНК УСРР від 31. X. 1922 р. *Про охорону архівів*.)

⁸² Устава про єдиний державний архівний фонд УСРР // Арх. справа. – 1930. – № 3 (13). – С. 83–87.

⁸³ Там само – С. 83.

⁸⁴ Див.: Веретенников В. І. Уваги з досвіду по архівному будівництву // Арх. справа. – 1925. – № 1. – С. 1–23; Веретенников В. І. До принципів питань з розборки та класифікації архівних матеріалів // Там само. – 1930. – № 2 (12). – С. 30–41; *Архівознавство*. Підручник. Лекція IV і V: Розгляд основних систем класифікації – упорядкування архівних матеріалів / За ред. В. І. Веретеннікова. – Харків, 1932. – С. 17.

⁸⁵ Чернетки рукопису Є. М. Іванова зберігаються в його особовому фонді в ЦДІАК України. Див.: ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 191.

⁸⁶ Центральний архів революції (ЦАР) утворено 1921 р. в Харкові для концентрації документів, зібраних істпартами.

⁸⁷ Про підходи до цієї проблеми польських архівістів у 1930-х роках див.: Polaczkońska H. *Uwagi o porządkowaniu prywatnych archiwów rodzinnych* // Archeion. – Warszawa, 1938. – Т. XVI. – С. 1–20; Marczak M. *Zbiory archiwalne Tarnowskich w Dzikowie* // Ibidem. – С. 21–38; Tyszkowski K. *Z dziejów polskiej archiwistyki prywatnej: instrukcja archiwalna z XVIII w.* // Ibidem. – Warszawa, 1935. – Т. 13. – С. 71–82.

⁸⁸ Згідно з наказом ЦАУ від 14 березня 1932 р. його заступив О. П. Оглоблин, який перебував на цій посаді до 3 лютого 1934 р. На той час архів мав назву Всеукраїнський Центральний архів стародавніх актів у Києві. (ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 5, арк. 13, 14 зв.)

⁸⁹ *Фасцикули* – одиниця зберігання документів у магнатських архівах – в'язка різних за характером і видами документів, об'єднаних за темою і пронумерованих. Кожна фасцикула також мала свій шифр.

⁹⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 464, арк. 22.

⁹¹ Там само; спр. 662, арк. 26–26 зв. Результати праці з магнатськими архівами О. І. Баранович згодом підсумував у статті “К изучению магнатских архивов Украины” (див.: *Проблемы источниковедения*. – М., 1956. – С. 146–158).

⁹² Цветков О. До питання про розбір матеріалів приватного архіву // Арх. справа. – 1930. – № 3 (14). – С. 102–106.

⁹³ Охоронний опис за вказівками ЦАУ (1927) фіксував назву діловодного фонду, назву підфонду, номер справи (канцелярський і підрядковий), хронологічні межі, розмір за корінцем, загальну характеристику зовнішньої збереженості фонду (*Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. – К., 1927. – С. 127). Питання про форми описів опрацьовували В. І. Веретенников, В. О. Романовський. 9 травня 1929 р. Укрцентрархів затвердив інструкцію, що встановлювала єдині форми опису, які склалися з описової статті й таблиці. Описова стаття фіксувала назву діловодного фонду, крайні дати, лінійний розмір; до таблиці внесено номер діловодних справ, сумарну кількість.

⁹⁴ У передмові до праці “Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках”, *виданій 1930 р.*, О. М. Степанишина зазначає, що в основу монографії покладено документи “з *фамільного архіву графів Браницьких (переховується у ЦАДА)*”. (Курсив мій. – Н. Ч.)

⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 211, арк. 71–73; спр. 286, арк. 160 зв. (виписи про гуральні та рудні).

⁹⁶ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 662, арк. 33 зв., 51 зв.

⁹⁷ Картотеку фондів ХЦАДА станом на 1939 р. див.: ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 399. Фонд *Вайсенгофів* 1939 р. містив 1615 од. зб., крайні дати документів: 1750–1893 рр. Переважно це – купчі, орендні угоди, відомості про доходи маєтків, судові справи про маєтки та підданих, родинне листування. На сьогодні більшість “харківських” фондів зберігається в ЦДІАК України. *Фонд 1511: Вайсенгофи* –

поміщики Волинської губернії, з ліквідацією Харківської філії надійшов до ЦДІА УРСР у Києві у кількості 280 од. зб. 1985 року фонд передали до ЦДІА Литовської РСР у Вільнюсі як такий, що не містив документів з українських земель. Зауважимо, що в картотеці ХЦАДА станом на 1939 р. відсутні дані про фонди *Жежелевських і Терлецьких*, що згадуються в плані та звіті ХЦІА 1928 р. *Фонд 2216: Терлецькі – поміщики Правобережної України, 1545–1919 рр., 103 од. зб.*, що тепер зберігається в ЦДІАК України, сформовано 1985 р. з розсипу, що надійшов з ЦНБ АН УРСР 1979 р.

⁹⁸ Даниленко В. П., Максютя Л. Г. Державний архів Київської області: 1922–2002 // АУ. – 2002. – № 1/3. – С. 200.

⁹⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1767, арк. 31.

¹⁰⁰ Там само, спр. 1841, арк. 49.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70.

¹⁰³ Станом на 20 лютого 1939 р. у ЦАДА фонд Потоцьких складався з однієї справи – інвентарю Умані 1818 р. (див.: ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 91).

¹⁰⁴ Разом з магнатськими фондами передані були рештки фондів намісницького періоду. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1843, арк. 80.)

¹⁰⁵ Паралельно у відділі рукописів Бібліотеки АН УРСР розпочалося описування магнатських фондів. Документи з Дубровицького та Пульмівського родових архівів *Плятерів* розглядалися як джерело з історії кріпосницького господарства. Огляд фонду підготував Є. Д. Сташевський (НБУВ НАН України, ІР, ф. 161, № 1).

¹⁰⁶ Фонд Браницьких описували за хронологічним принципом: спочатку пізніші документи – за 1830–1917 рр., а з вересня 1939 р. – XVIII ст. – 1829 р. Мабуть, такий підхід зумовлено відсутністю фахової освіти і незнанням іноземних мов, якими написані документи. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1843, арк. 96–97.)

¹⁰⁷ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 127, 129–133.

¹⁰⁸ Там само, ф. 3966, оп. 1, спр. 2, арк. 1 (*Доповідна записка В. В. Міяковського до голови Київської міської управи О. П. Оглоблина про стан архівної справи в Києві. 1941 р.*).

¹⁰⁹ Про політику нацистів у галузі науки, культури та ідеології на окупованих територіях див.: Grimsted, P. Kennedy. *“Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution.”* Cambridge, Massachusetts: HURI, 2001, р. 177–213, 241, 305, 319–320; про значення фондів ЦАДА з погляду обґрунтування майбутньої правової політики нацистів на українських територіях див. також: *Ibidem*, р. 201–202, 234–236.

¹¹⁰ *Grimsted P. Kennedi, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991. – С. 13–14.

¹¹¹ Про діяльність Н. Д. Полонської-Василенко за нацистської окупації див.: *Верба І. В.* Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – К., 2000. – С. 160–185.

¹¹² Директором Крайового архіву був В. В. Міяковський (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 82).

¹¹³ Приватні архіви входили також до II відділу Головного історичного архіву – 31 фонд. До відділу приєднали колишній таємний відділ КОІА з юдейськими фондами як установ, так і особовими (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 5 зв.).

¹¹⁴ Йдеться про діловодні фонди магнатських архівів у ЦАДА.

¹¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 45, арк. 30–33.

¹¹⁶ Див.: Там само, арк. 34–38.

¹¹⁷ Там само, арк. 32.

¹¹⁸ Про діяльність Крайового управління див.: *Дубик М.* Архіви Києва часів німецької окупації (вересень 1941–листопад 1943) // Наук. записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – К., 1997. – Т. 2. – С. 519–542.

¹¹⁹ Див. кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам. Два проекти видань 20-х – 40-х років ХХ ст.* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – К., 2000. – С. 126, 153.

¹²⁰ Там само. – С. 175.

¹²¹ Ці дані опубліковані вперше в Україні в кн.: *Грімстед П. Кеннеді, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – С. 64, 68.

¹²² Див. примітку 51.

¹²³ До цього відділу увійшли фінансово-економічні, судові та монастирські фонди. У Головному історичному архіві імені В. Б. Антоновича його очолював М. Т. Яновський (з 1942 р. – заступник директора архіву).

¹²⁴ *Верба І. В.* Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – С. 182.

¹²⁵ Про його долю див.: *Дубровіна Л. А. М. В. Геппенер* – український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. Вернадського АН України // Укр. археогр. щорічник. – 1993. – № 2. – С. 32–36.

¹²⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 77–78 зв. (Опубліковано в кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам...* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 178–180.)

¹²⁷ НБУВ НАН України, IP, ф. 169, № 162, арк. 1–2 зв. (Нотатки М. В. Геппенера, червень 1945 р., с. Трпісти). 1946 року М. В. Геппенер стверджував, що документи в Опаві зберігалися в підвальному приміщенні архіву та в депо поблизу Східного вокзалу. (Там само, № 164, арк. 1–2 зв.) Про обставини перевезення архівних, бібліотечних і музейних цінностей на території Чехії та Німеччини див.: *Грімстед П. Кеннеді, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991; *Корпус магдебурзьких грамот українським містам...* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 182–187.

¹²⁸ НБУВ НАН України, IP, ф. 169, № 163, арк. 2 зв. Листування про виявлення та повернення цінностей до Києва див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 9, 14, 37, 40 тощо. Матеріали щодо цього опубліковано також у згаданих вже працях Грімстед П. Кеннеді та Г. В. Боряка.

¹²⁹ Ці цифри подано на підставі свідчень М. Ф. Тищенка. Проте в документі йшлося про 182 “*архівні картонки*”, або картонні коробки, в яких у ЦАДА зберігалися документи. (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 76.)

За даними нацистів з ЦАДА “до Кам’янець-Подільського були відправлені ... найцінніші фонди документів західноукраїнських магнатських архівів (з 16 до 18 ст.), загалом *197 картонок з документами*.” (Переклад російською мовою опубліковано в кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам...* – С. 172. У даному разі російський переклад (“*197 папок с документами*”) є не досить вдалим через те, що в ЦАДА були спеціально виготовлені *картонні коробки* для зберігання фасцикул (в’язок документів), з яких в основному склалися магнатські архіви. Тому *Aktenkartons* (с. 170) мало б перекладатися як [картонні] коробки з документами (*картонки*, як у звітах називали їх українські архівісти).

¹³⁰ Історію післявоєнного описування магнатських фондів див.: *Черкаська Н.* Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України – С. 190–203.

¹³¹ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178.

¹³² У цій групі фондів слід також назвати особові фонди визначних діячів науки і культури – О. Бодяньського, П. Куліша, професорів Київського університету О. Кістяківського та М. Бубнова, І. Каманіна, колекції документів академіка М. Василенка, К. Болсуновського. В архіві зберігалися також і родинні матеріали Н. Полонської-Василенко, її батька (ф. 78) і матері (ф. 77) (див. Додатки).

¹³³ Не враховано фонд Строганових, дворян російського походження, документи яких належали до Немирівського архіву Потоцьких. До магнатських віднесені також родові фонди аристократії польського або литовського походження Бнінських, Гижицьких, Гodeбських, Коссаковських, Холоневських, Оскерків, які мали нижчий майновий стан у XVI–XVIII ст., але були пов'язані з магнатськими родами шлюбними зв'язками і майновими відносинами, а отже можна припустити, що документи цих фондів належали до родових архівів магнатів.

¹³⁴ Список родів, документи яких зберігалися в цій збірці див.: ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 26–45.

¹³⁵ Про ці роди подана відомість Н. М. Яковенко у монографії “Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)” (К., 1993). До фонду Шашкевичів приєднано було в ЦАДА документи з фонду Серія Б.

¹³⁶ Для порівняння: фонд ЦАДА мав таку назву і крайні дати – ф. 397: *Вороничі – дідиці Волинської губернії, 1579–1778 рр., близько 200 док.*

¹³⁷ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 64–67.

¹³⁸ Там само, арк. 76–79.

¹³⁹ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 17, 18 зв.; *Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали* / Шмельов В. Г. та ін. – К, 1993. – С. 374.

¹⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 486, оп. 1, спр. 7649, арк. 5. (Інформація *Євгена Чернецького та Ігоря Тесленка*, за що їм щиро вдячна.)

¹⁴¹ Там само. Для порівняння див.: *Список фондів Центрального архива древних актов по состоянию на 20. II. 1939 г.*: “381. Ф. Браницких [не дат.] 5462 [ед. хр.]” (ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 381.) Можливо, тут зафіксовано кількість описаних на той час документів.

¹⁴² ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78.

¹⁴³ В інших списках – 1457 р. (Див.: Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78)

¹⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 64.

¹⁴⁵ Тут і далі наведено назви фондів ЦДІАК України станом на жовтень 2002 р.

¹⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 30.

¹⁴⁷ Там само, арк. 17. Про це попереджав В. В. Міяковського Головархів у березні 1922 р. (Там само, спр. 68, арк. 121.)

¹⁴⁸ Тут: у значенні “родових”.

¹⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 90, арк. 30.

¹⁵⁰ Там само, спр. 96, арк. 127.

¹⁵¹ Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78.

¹⁵² Згідно з приймальним актом ЦДІА УРСР у Києві до колекції Волинського музею долучили документи з особового фонду К. А. Замойського у ЦНБ АН УРСР, з інших фондів – документи особового походження Гижицьких, Плятерів, Радзивиллів, Собанських та ін., які в ЦДІА УРСР у Києві приєднали до відповідних родових фондів, у тому числі Потоцьких.

¹⁵³ Див.: Zielińska T. *Poczet polskich rodów arystokratycznych*. – Warszawa, 1997. – S. 379–383.

¹⁵⁴ Опубліковано в кн.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 178.

¹⁵⁵ Перелік архівних матеріалів з України (у тому числі фондів Київського ЦАДА), вивезених з Кам'янця-Подільського до Опави у січні 1944 р., затверджений головою Крайового управління Г. Вінтером, відтворено в кн.: *Грімстед П. Кеннеді, Боряк Г.* Доля скарбів української культури під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К., 1991. – С. 64.

¹⁵⁶ *Міяковський В.* Центральний архів ім. Антоновича в Києві (1922–1925 рр.) // Арх. справа. – 1925. – № 1. – С. 114.

¹⁵⁷ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 395.

¹⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 66, 79.

¹⁵⁹ Історію архіву див.: *Ульяновский В. И.* Указатель архивных материалов и библиографии. – К., 1989.

¹⁶⁰ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 379.

¹⁶¹ *Міяковський В.* Центральний архів ім. Антоновича в Києві (1922–1925 рр.). – С. 114.

¹⁶² ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 66.

¹⁶³ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 1842, арк. 4.

¹⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 371.

¹⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 65.

¹⁶⁶ Там само, арк. 77.

¹⁶⁷ ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 378.

¹⁶⁸ ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 65.

¹⁶⁹ Там само, арк. 77.

¹⁷⁰ Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 132–133.

¹⁷¹ Там само, ф. 3847, спр. 178, арк. 65, 79.

¹⁷² Див.: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 56, арк. 77–78 зв. (Опубл.: *Кортус магдебурзьких грамот українським містам...* / Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – С. 180.

Додатки

ФРАГМЕНТ ЧОРНОВИХ СПИСКІВ ФОНДІВ КЦАДА – І ВІДДІЛУ КРАЙОВОГО АРХІВУ (1942–1943)

ІІІ група фондів Архіви приватних осіб

Архіви приватних осіб являють собою здебільшого не систематизовані збірки різного походження: значна частина їх походить з Правобережної України, менша частина з Лівобережної України. Головним чином ці збірки являють собою збірки фамільних документів, переважно економічного характеру – купчі, дарчі, відчити економістів, списки селян, велика сила судових документів з приводу різних земельних суперечок тощо. Багато різного роду листів, при чому деякі фонди репрезентовані виключно листами, наприклад Карпінських, Сорочинських¹. Окремо стоять фонди, штучно складені різними дослідниками історії – наприклад, Каманіна, Болсуновського, Василенка, Меньшова, які крім фамільних документів, мають ще й різні документи історичного характеру, придбані з різних рук. Треба відзначити третю групу фондів – це рукописи наукових праць друкованих або недрукованих. В деяких випадках рукописи входять як складова частина до загального фонду дослідника – наприклад, у Каманіна, Василенка, Бубнова, в деяких вони являються виключним змістом фонду – наприклад, П. Куліша, генерала Новицького.

В архіві зараз 81² фонд. Деякі з них мають по кілька документів, деякі – як Браницьких, Потоцьких, Оскерків, мають кілька тисяч документів. Ці архіви – Браницьких, Потоцьких, Оскерків, Мнишків, Любомирських, Замойських, Ржевуських – мають виключне наукове значення для історії та економіки Правобережної України.

Крім 81 великих фондів, до цієї групи фондів включено ще збірку різного роду документів окремих осіб, невеликих розміром, 11–20 документів, яких було або замало, щоб їх виділити в окремий фонд, або вони належать до осіб, які не відігравали історичної ролі.

III група фондів Архіви приватних осіб

- 356 Андрієвський, урядовець при Київськ[ому] ген[ерал]-губ[ернаторі],
не розібрано 2³ ящик[а]
- 384 Андрушевич (*Andruszewicz*²), дідич с. Волкович Проскур[івського] пов.,
1742–1828, 5 док.⁴
- 76 Апухтин, дідич Ливенськ[ого] пов. Орл[овської] губ., 1731–1749, 31 док.
- 382 Армашевський, профес[ор], дідич, 1790–1915, 31 док.
- 328 Барановські, дідич[і] Полтавськ[ої] губ., 1748–1869, 37 док.
- 316 Бнинські (*Bninski*), граф[и], дід[ичі], Подольськ[ої] губ., 1805–1814, 20 док.
- 347 Бодянський, духов[енство] Лохв[ицького] пов., історик, 1772–1844, 44
[не вказано од. зб.]
- 370 Болсуновський, археолог, нумізмат, 1720–1914, 42 док.⁶
- 314 Боярські (Чарнота) (*Bojarski*), дід[ичі] Подольськ[ої] губ., 1792–1853, 66
[не вказано од. зб.]
- 381 Браницькі (*Branicki*), граф[и], магнати, дід[ичі] Білоцерк[івщини] 1487–1918,
5662 док., стільки ж неописано
- 343 Броель-Плятер (*Bróel-Plater*), граф[и], дід[ичі], неописано, ящик
- 92 Бубнов, проф[есор], не розібрано, ящик
- 153 Вакулович, дід[ич] Черніг[івської] губ., 1689–1837, 114 [не вказано од. зб.]
- 306 Василенко, академік, 1605–1768, 28 док.
- 317 Вишерські (*Wicherski*), с. Кристинополь, 1721–1748, 44 док.
- 397 Воронич (*Woronicz*), дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1579–1778, коло 200 [не
вказано од. зб.]
- 321 Войцехович, дід[ич] Черніг[івської] губ., 1786–1820, 13 док.
- 357 Гадебські (*Gadebski*), дід[ичі] Пинськ[ого] пов., не розібрано, 7 ящ.
- 387 Ганські (*Hanski*), гр[афи], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1561–1812, 30 док.
- 394 Гіжицькі (*Gizicki*), дід[ичі] Волинської губ., не розібрано, 67 ящ.
- 91 Гоздзькі (*Gozdzki*), 1669–1731, не розібр[ано]
- 378 Грохольські (*Grocholski*), граф[и], дід[ичі], Вінницьк[ого] пов., 1619–1917,
680 док., *всього +64 ящ.*
- 388 Гулевич, дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1555–1780, 17 док.⁷
- 345 Дзедушицькі (*Dzeduchicki*), дід[ичі] Могил[івського] пов., не розібрано
- ⁸-344 Довнар-Запольського, проф[есора], не розібрано, 1 пачк[а]⁸
- 392 Дунин-Борковські (*Dunin-Borkowski*), граф[и], Опоч[н]ин[ського]
пов., 1613–1912, 29 док.
- 318 Єловицькі (*Jelowicki*), дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1577–1910, 1 пачка, не
розібрано
- 323 Єсимонтовські, дід[ичі] Черніг[івської] губ., 1723–1774, 7 док.
- 351 Замойські (*Zamojski*), граф[и], дід[ичі] Подол[ьської] губ., не розібрано, 69
ящики
- 87 Іваненко, дід[ичі] Полт[авської] губ., 1746–1858, розібрано 57 док.⁹
- ¹⁰-348 Івашкевич, дід[ичі] Полт[авської] губ., не розібрано, 1 пачка
- 317 Іваницьких, дід[ичі] Долинськ[ого] пов., 1718–1740, 6 док.¹⁰
- 310 Ігнатовські (*Ihnatowski*), дід[ичі] Махновськ[ого] повіту Київськ[ої] губ.,
1792–1824, 5 док.
- 374 Каманін, історик, директ[ор] архіву, 1868–1920, 226 [не вказано од. зб.],
*всього 10 ящик.*¹¹
- 312 Каневські, дід[ичі] Київськ[ої] губ., 1838–1848, 127 [не вказано од. зб.]
- 304 Карпинські, Волинськ[ої] губ., не розібрано, 1 пачка
- 357 Кистяковський, проф[есор], не розібрано, 1 ящик
- 349 Комарів, не розібрано, 1 пачка

- 350 Косаковські (*Kossakowski*), дідич[і] Волин[ської] губ., 1725–1812, 69 док.
340 Красицькі (*Krasicki*), граф[и], дід[ичі] Пинськ[ого] пов., 1758, 1 пачка
319 Кудельські (*Kudelski*), дідич[і], 1703–1786, 89 док.
86 Куліш, письмен[ника], історика, гром[адського] діяча¹², 3 рукоп[иси], 1 пачка
342 Кумановські (*Kumanowski*), дід[ичі] Летич[івського] пов., не розібрано, 4 ящика
339 Лапинські, проф[есор], дід[ич] Черніг[івської] губ., [не розібрано], 1 ящик
341 Лапицькі (*Lapicki*), [не розібрано], 1 пачка
338 Лесевич, дід[ичі] Полт[авської] губ., 1714–1799, 44 док.
390 Ледоховські (*Ledochowski*), граф[и], дід[ичі] Таращ[анського] пов., 1781–1802, 7 док.
371 Любомирські (*Lubomirski*), граф[и], дід[ичі] Київськ[ої], Волинськ[ої] г.г.¹³, 1610–1802, 600 док. Прилучено з фонду Серія Б №№ 126–201 – 119 док. Є й неописані.
78 Меньшов, історик¹⁴, ХІХ–ХХ ст., неописано
¹⁵-346 Милашевич, дід[ич], не розібрано, 1 пач[ка]¹⁵
358 Міончинські (*Mionczynski*), граф[и], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., не розібрано, 7 ящик.
395 Мнишки (*Mniszchowie*), граф[и], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., не розібрано, 123 ящики
77 Мухортові¹⁶, дід[ичі] Орловськ[ої] губ., 1739–1845, 80 док.
313 Наркевич (*Narkewicz*), дід[ичі] Подольськ[ої] губ., 1790–1886, 79 док.
85 Новицький, генерал, нерозібр[ано], 1 пачка
379 Оскерко (*Oskierko*), дід[ичі] Мозирськ. пов., 1608–1802, 641 док. + 1 *ящ.*
79 Оссолинські (*Ossolinski*), граф[и], 1721–1839, 61 док.
385 Понятовські (*Poniatowski*), дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1519–1824, 27 [не вказано од. зб.]
372 Поздєєв, 1775–1918, 1 [не вказано од. зб.]¹⁷
378 Порай-Модельські (*Poraj-Modelski*), дід[ичі] Таращ[анського] пов., 1725–1832, 13 док.¹⁸
389 Потоцькі (*Potocki*), граф[и], дід[ичі] Київськ[ої], Подольськ[ої] губ., не розібрано 164 ящ.
305 Пронські (*Pronski*), кн[язі], дід[ичі], Волинськ[ої] губ., 1512–1740, 15 док. Прилучено з Серії Б¹⁹ 125 док.
380 Пшездецькі (*Przedziecki*), граф[и], дід[ичі], Подольськ[ої] губ., 1903–1916, 42 док.
300 Ржевуські (*Rzewuski*), граф[и], дід[ичі] Подольськ[ої] губ., не розібрано, 2 ящики
89 Румянцев-Задунайський, гр[аф], дід[ич] Черніг[івської] губ., на[м]існик, ген[ерал-]фельдм[аршал], не розібрано, 1 пачка
90 Сапєги (*Sapiehi*), граф[и], дід[ичі] Волинськ[ої] губ., 1402–1831, 1040 док.
325 Сарнецький (*Sarnetzki*), дід[ич], 1799²⁰–1827, 75 док.
352 Скірмунти (*Skirmunty*), дід[ич] Пинськ[ого] пов., не розібрано, пачка²¹
154 Скорупи, дід[ичі] Черніг[івської] губ., 1693–1812, 208 док.
377 Собанські (*Sobański*), граф[и], дід[ичі] Ольгоп[ільського] пов., 1729–1918, 18 *ящ.*²²
333 Соймонови, граф[и], дід[ичі] Орловськ[ої] губ., 1809–1812, пачка
346 Сорочинські (*Soroczynski*), дід[ичі] Зах[ідної] України, не розібрано, 1 пачка
88 Строганови, граф[и], 1831–1914, понад 200 [не вказано од. зб.]
311 Стемпковські (*Stempkowski*), дід[ичі] Вінницького пов., 1638–1747, 23 док.
355 Сулими, дід[ичі] Черніг[івської] губ., 1643–1818, 137 док.
307 Тарло (*Tarlo*), граф, 1551–1746, 85 док., не розібрано

- 396 Тарновський, граф, дід[ич] Сквирськ[ого] пов., не розібрано²³
 309 Тутолмин, ген[ерал], дід[ич] Волинськ[ої] губ., 1791–1827, 1 справа
 386 Хоєцькі (*Chojecki*), дід[ичі] Бердич[івського] пов., , 1647–1856, 13 док.
 383 Холоневські (*Choloniewski*), дід[ичі] Грубеш[овського] пов., 1773–1782, 1 пачка
 315 Чарторийські (*Czartoryski*), дід[ичі]²⁴ Волинськ[ої] губ., 1628–1833, 55 док.
 391 Чолганські, 1737–1805, 5 док.²⁵
 348 Шашкевич (*Schaschkiewicz*), дід[ичі] Винницьк[ого] пов., 1612–1636, 28 док. (з Серії Б²⁶– № 208–227)
 (?)⁶²⁷ Шембек (*Schembek*), біскуп, 1701–1758, 36 [не вказано од. зб.]
 (?)⁸²⁸ Швандер (*Schwander*), 1814–1820, 1 пачка
 334 Збірка окремих документів приватних осіб, 3 ящик[и]²⁹

ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 63–68.

¹ Далі закреслено: Кудельських

² Виправлено чорнилом з: 78

³ Вписано від руки чорнилом. У публікації виправлення, зроблені чорнилом, виділено курсивом.

⁴ Тестаменти, судові справи з приводу маєтків. Є інші крайні дати: 1742–1888 рр. (Там само, арк. 78).

⁵ У прізвищах закінчення родового відмінку множини (однини) виправлені чорнилом на закінчення в називному множини (однини).

Польською (подекуди німецькою) мовою прізвища вписано від руки, чорнилом; правопис лишаємо без змін.

⁶ Метричні книги різних церков (не зазначено яких і де саме), окремі документи до історії кріпацтва та промисловості в Україні; приватне листування. (Там само, арк. 77.)

⁷ Майнові справи. (Там само, арк. 79.)

⁸⁻⁸ Рядок закреслено.

⁹ Вписано на закресленому: пачка

¹⁰⁻¹⁰ Два рядки закреслено.

¹¹ Праці І. М. Каманіна – рукописи, копії різних архівних матеріалів, матеріали до біографії І. М. Каманіна, листування. Інші крайні дати: 1868–1922, 226 документів. (Там само, арк. 77).

¹² Так у тексті.

¹³ Так у тексті.

¹⁴ Д. П. Меньшов – батько Н. Д. Полонської-Василенко. Нині – ф. 985: Фамільний фонд Меньшових у ЦДІАК України.

¹⁵⁻¹⁵ Закреслено рядок.

¹⁶ Так у тексті. Виправлено з: Мухортових. Родичі Н. Д. Полонської-Василенко по лінії матері.

¹⁷ За іншими списками – 1 док. Про службу дворян Поздєєвих. (Там само, арк. 77.)

¹⁸ Майнові справи, переважно судові. (Там само, арк. 77).

¹⁹ Йдеться про назву фонду ЦАДА.

²⁰ Виправлено з: 1699.

²¹ Після закресленого: ящик.

²² Після закресленого: 231 док.

²³ Йдеться про Тарновських, польський графський рід, що походив з XIV ст.

²⁴ Після закресленого: кн[язі]. Прізвище виправлено з: Четвертинський

²⁵ Метрики Чолганських. (Там само, арк. 79.)

²⁶ Див. примітку 19.

²⁷ Номер фонду вишито до корінця справи. Вдалося прочитати лише останню цифру.

²⁸ Номер фонду вишито до корінця справи. Вдалося прочитати лише останню цифру.

²⁹ Дописано олівцем: Див. окр[емий] додаток. "Список фамілій, документи яких складають ф. 334" див.: Там само, арк. 26–45. За браком місця не публікується.

Таблиця 1

Магнатські фонди КЦАДА: історія та сучасність

Фонди КЦАДА		Фонди ЦДІАК України					
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
316	<i>Білицькі</i> ¹ , графи, ділчі Подільської губ.	1805–1814	20 док.				
381	<i>Браницькі</i> , графи, магнати	1487–1918	5662 (стільки ж неопис.)	241	<i>Браницькі</i> – польські магнати, великі землевласники в Правобережній Україні	1619–1914	100
343	<i>Броель-Плятер</i> , граф, ділч	неопис.	скриня	741	<i>Плятери де Броель</i> – польський графський рід	1750–1911	231
357	<i>Годєбські</i> , ділчі Пінського пов.	неопис.	7 скринь ²	253	<i>Годєбські</i> – польські поміщики	1652–1833	29
387	<i>Ганські</i> , графи, ділчі Волинської губ.	1561–1812	30 ³ док.	244	<i>Ганські</i> – польські шляхтичі, землевласники в Київській і Волинській губерніях	1640–1858	92
394	<i>Гижницькі</i> , ділчі Волинської губ.	неопис.	67 скринь ⁴	249	<i>Гижницькі</i> – польські шляхтичі, землевласники в Подільській і Волинській губерніях	1664–1913	348
373	<i>Грохольські</i> , графи, ділчі Вінницького пов.	1619 ⁵ –1917	680 док., загалом 64 скрині	239	<i>Грохольські</i> – польський графський і дворянський рід	1580–1918	92

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА			Фонди ЦДІАК України				
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
345	<i>Дзедушицькі</i> , дідиці Могилицького пов.	неопис.	1 в'язка				
392	<i>Дунин-Борковські</i> , графи, Опочнівський пов.	1613–1912	29 док. ⁶	248	<i>Дунин-Борковські</i> – польський графський рід, землевласники в Правобережній Україні	1634–1810	29
351	<i>Замойські</i> , графи, дідиці Подільської губ.	неопис.	69 скринь ⁷	256	<i>Замойські</i> – графи, польські магнати	1500–1915	2590
350	<i>Коссаковські</i> ⁸ , дідиці Волинської губ.	1725–1812	69 док.				
340	<i>Красицькі</i> , графи, дідиці Пінськ. пов.	1758 р.,	1 в'язка				
390	<i>Ледоховські</i> ⁹ , графи, дідиці Таращанського пов.	1781–1802	7 док.	247	<i>Ледоховські</i> – польські шляхтичі, землевласники в Волинській губернії	1733–1904	14
371	<i>Любомирські</i> , графи, дідиці Київської, Волинської губерній	1610–1802 ¹⁰	600 док., долучили з ф. Колекція Серія Б № 126–201, 119 док. Є й неописані.	236	<i>Любомирські</i> – польський шляхетський рід, поміщики Правобережної України	1500–1907	600

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА		Фонди ЦДІАК України					
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
358	Міончинські ¹¹ , графи, дідиці Волинської губ.	неопис.	7 скринь				
395	Мнишки, графи, дідиці Волинської губ.	неопис.	123 скрині ¹²	250	Мнишки – польський графський рід, великі землевласники в Правобережній Україні	1557–1852	578
379	Оскерки, дідиці Мозирського пов.	1608–1802	1 скриня + 641 док. ¹³	240	Оскерки – польські поміщики Волинської, Гродненської і Мінської губерній	1809–1886	18
79	Оссолінські, графи, [дідиці] Летичівського пов.	1721–1839	61 док.				
385	Понятовські ¹⁴ , дідиці Волинської губ.	1519–1824	27 док.	243	Понятовські – польський князівський рід	1714–1880	30
389	Потоцькі, графи, дідиці Київської, Подільської губернії	неопис.	164 скрині ¹⁵	49	Потоцькі – графи, польські магнати, великі землевласники в Правобережній Україні	1435–1918	6448
305	Пронські, князі, дідиці Волинської губ.	1512–1740	15 док. Додручили з ф. Серія Б 125 док.				

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА			Фонди ЦДІАК України				
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
380	<i>Пшездецькі</i> , графи, дідичі Подільської губ.	1903–1916 ¹⁶	42 док.	878	<i>Пшездецькі</i> – поміщики Волинської і Подільської губерній	1819–1923	276
300	<i>Ржевуські</i> , графи, дідичі Подільської губ.	неопис.	2 скрині	259	<i>Ржевуські</i> – польський шляхетський рід, поміщики Волинської і Подільської губерній	1649–1869	141
90	<i>Салеги</i> , графи, дідичі Волинської губ.	1402–1831	1040 док.	48	<i>Салеги</i> – литовський князівський рід	1402–1831	1068
377	<i>Собанські</i> , графи, дідичі Ольгопільського пов.	1729–1918	18 скринь ¹⁷	238	<i>Собанські</i> – польський графський рід, поміщики Правобережної України	1731–1889	38
88	<i>Строганови</i> , графи ¹⁸	1831–1914	понад 200 док.	258	<i>Строганови</i> – російський графський рід у Подільській і Херсонській губерніях	1579–1920	337
307	<i>Тарло</i> , графи	1551–1746	85 док.	254	<i>Тарло</i> – польський шляхетський рід, землевласники в Подільському, Сандомирському, Люблінському та інших воєводствах	1583–1821	1493

Продовження табл. 1

Фонди КЦАДА			Фонди ЦДІАК України				
Номер фонду	Назва фонду	Роки	Обсяг	Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
396	<i>Тарновські</i> ¹⁹ , графи, ділчі Сквирського пов.	1506–1799	30 книг з актами	251	<i>Тарновські</i> – давній польський рід, поміщики Правобережної України	1644–1850	65
383	<i>Холоневські</i> ²⁰ , ділчі Грубешовського пов.	1773–1782	1 в'язка	242	<i>Холоневські</i> – польський графський рід, поміщики Правобережної України	1740–1843	31
315	<i>Чарторийські</i> ²¹ , ділчі Волинської губ.	1628–1833	55 док.				
(?) ⁶²²	<i>Шембек</i> , біскуп	1701–1758	36 док.				

¹ Прізвища подано за списками фондів 1942–1943 рр., за сучасним правописом (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 63–68).

² Згідно з планом 1941 р. – 1260 документів і 800 листів (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 129). За іншими даними – 192 документа (Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 77).

³ За списком фондів ЦАДА 1939 р. – 25 документів (ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 337, № 387). Судові справи з приводу маєтків з Ходкевичами, Немиричами, Любомирськими, Потоцькими, Тишкевичами.

⁴ За іншими даними – 15 скринь, неописані (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 70).

⁵ За списками фондів ЦАДА станом на 20. II. 1939 р. крайні дати фонду – 1519–1917 рр.

⁶ Різноманітні документи: майнові, фамільні – листування, спогади, некрологи (Там само, арк. 79).

⁷ Згідно з планом 1941 р. передбачалося впорядкувати 15 000 документів і 10 000 листів фонду (Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 2140, арк. 128). Багато важливих документів політичного та економічного змісту, велике листування (Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 76).

⁸ Мали шлюбні зв'язки з Потоцькими, Ходкевичами, Тишкевичами, Понятовськими. Шимон Коссаковський (1741–1798) брав участь у Торговицькій конфедерації і 1793 р. перебрав литовську гетьманську булаву у Міхала Казимира Огінського (1730–1800).

⁹ За іншими даними – ф. 390: *Ледоховський Франц*, 1781–1803, 1 док., справа Ледоховського з церквами в його маєтках (Там само, арк. 79).

¹⁰ За іншими даними – 1581–1882 рр., 594 док. (Там само, арк. 77).

¹¹ Згідно з іншими списками – *Міончинські-Висоцькі* (Там само, арк. 77).

¹² Є дані – 3730 док. (Там само, арк. 79).

¹³ Майнові справи, багато судових за маєтки, королівські декрети, фамільне листування. (Там само, арк. 78).

¹⁴ За іншими даними – ф. 385: *Понятовський Франц*, 1715–1880, 27 док. Майнові документи (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78).

¹⁵ На початку війни згідно зі звітами ЦАДА фонд містив 24 000 док. і 15 000 листів (Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 96, арк. 127).

¹⁶ За іншими даними – 1903–1915 рр., 25 документів. Приватне листування (Там само, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78).

¹⁷ За іншими даними – 1814–1914 рр., 231 док. Переважно приватне родинне листування, майнові документи на право власності в Брацлавському пов. Подільської губ. (Там само, арк. 77).

¹⁸ Цей фонд сформовано з документів Немирівського архіву Потоцьких, що надійшов з Вінницької філії ВБУ 1923 р.

¹⁹ У списках 1942–1943 рр.: ф. 396: *Тарновський*, дідич Сквирського пов., не описано. На відміну від інших польських прізвищ у назвах фондів у списках 1942–1943 рр. не подано польське написання прізвища. Проте 1929 р. директор КЦІА В. В. Міяковський на запит Укрцентрархіву про долю архіву Тарновських, видатних українських діячів з Чернігова, відповів, що в КЦІА зберігається фонд польської родини Тарновських з Тарнова (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 893, арк. 21–22). У таблиці наведено дані за планом ЦАДА 1941 р. і іншими списками воєнного часу (див: Там само, спр. 2140, арк. 129; ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 79).

²⁰ За списками фондів ЦАДА станом на 20 лютого 1939 р. зареєстровано за № 383 фонд *Саломеї Холоневської*, 1773–1782, 2 (од. зб. не зазначено) (ЦДІАК України, ф. 337, оп. 1, спр. 70, № 383). Йшлося про майнові справи з Сангушком (ЦДАВО України, ф. 3847, оп. 1, спр. 178, арк. 78).

²¹ *Закреслено*: кн.

²² Через те, що номер фонду вшито до корінця справи, не вдалося його прочитати повністю (крім останньої цифри).

Таблиця 2

**Повоєнні фонди особового походження магнатів і шляхти
Правобережної України у ЦДІАК України**

Номер фонду	Назва фонду	Роки	Кількість справ
255	Савицькі – польські поміщики	1732–1828	5
257	Радзивилли – литовський князівський рід	1338–1928	182
744	Озембловські – польські поміщики	1622–1790	36
746	Ворцелі – польські поміщики Волинської губернії	1746–1811	4
747	Цетнери – польський шляхетський рід, поміщики Правобережної України	1620–1820	82
748	Млоцькі – польські шляхтичі	1624–1818	77
749	Корнякти – польські поміщики	1528–1858	125
750	Сулятицький Маріан – поміщик Могилівського повіту Подільської губернії	1670–1908	27
847	Заремби – старовинний польський графський рід	1814–1823	8
879	Соболевські – польські поміщики	1734–1879	51
960	Ходкевичі – старовинний литовський рід, поміщики Правобережної України	1642–1916	46
2216	Терлецькі – поміщики Правобережної України	1545–1919	103
2217	Проскури-Сушанські – поміщики Правобережної України	1609–1856	75
2219	Михайловські – поміщики Київської губ.; Єрличі – землевласники у Волинському і Краківському воєводствах	1566–1892	286
2230	Понінський-Лодзя Адам – великий підскарбій коронний, власник Чуднівської волості Житомирського повіту Київського воєводства	1470–1808	127